

Nostalgic Landscape: Planning Between Conservation and Modernisation

Dream and reality

'There is hardly any remaining distinction between city and country. Brabant has become a global suburbia. There is no real city, but nor are there any more real villages.'¹ This is a telling statement of reality in the present-day urbanised territory of Brabant. The suburban condition, which swamps the whole of the province's territory and at present seems to be the dominant form of habitation, hardly allows for any dichotomous division between city and country.² It forms, rather, a 'step in a new psychological domain which, unlike the city, is entirely domesticated'.³

It is striking, however, that despite this functional and spatial interweaving of the rural and the urban, and despite the radical changes that have taken place in the Brabant countryside in recent decades, the 'rural' is often the victim of Arcadian visions. The general tenor of discourse on the organisation and shaping of the Brabant countryside is determined by idealised conceptions and by the construction of rural idylls: very positive and romanticised images of the countryside. Rurality is taken as a counterpoint to urbanity and the countryside is presented as the opposite of the city. Now that the countryside itself is undergoing serious changes, the need for a pure and unspoiled countryside is growing, giving rise to a somewhat paradoxical situation. Now that urbanity and rurality are interacting in varying densities and various forms across the

¹ P. Kuypers, 'Onverwerkt verleden. Overleven in Brabant', in: P. Kroon et al., *In verband met Brabant*, Tilburg, 1997, p. 181.

² The suburban landscape has become a ubiquitous reality in Brabant. Unlike many other provinces in the Netherlands, Brabant's countryside is highly urbanised, and is emerging as a powerful economic force for the development of the province. It is primarily the villages that have given shape to the image of this urbanised countryside. The following figures illustrate this: in 1947 North Brabant still had 25 villages with fewer than 2000 inhabitants and 57 with between 2000 and 5000. In 1990 the situation was: two villages with fewer than 2000

inhabitants and 25 between 2000 and 5000. The largest increase was in 'villages' of between 10,000 and 50,000. In 1947 there were 18 such places, and in 1990 there were 54. These 54 villages were home to half of the population of Brabant.

³ Harm Tilman, *Ontwerpen aan Brabant 2050*, 's-Hertogenbosch, 1999, p. 17. For a more extended look at this suburban condition, see Harm Tilman, 'Brabant Zandstad; van vergeten grensgebied naar dynamische contactzone', *de Architect*, 1998, No. 1, pp. 20-31.

77

Nostalgisch landschap: planning tussen musealisering en modernisering

Wensbeeld en werkelijkheid

'Van een scheiding tussen stad en het platteland kan nauwelijks meer worden gesproken. Brabant is een *global suburbia* geworden. Er is geen echte stad, maar er zijn ook geen echte dorpen meer.'¹ Deze constatering stelt de realiteit van het contemporaine verstedelijkte territorium van Brabant op scherp. De suburbane conditie, die het gehele provinciale territorium overspoelt en momenteel de dominante woonvorm lijkt, laat een dichotome opdeling van stad en platteland nauwelijks toe.² Ze vormt eerder 'een stap in een nieuw psychologisch domein dat anders dan de stad geheel gedomesticeerd is'.³

Opvallend is echter dat ondanks deze functionele en ruimtelijke verweving van het rurale en het urbane, en ondanks de ingrijpende veranderingen die de afgelopen decennia op het Brabantse platteland hebben plaatsgevonden, het 'landelijke' veelal ten prooi valt aan arcadische visioenen. De algemene teneur in het discours over de inrichting en vormgeving van het Brabantse platteland wordt bepaald door geïdealiseerde voorstellingen, door de constructie van rurale idyllen: zeer positieve en geromantiseerde beelden van het platteland. Het landelijke wordt ingezet als contrapunt voor het stedelijke, het platteland wordt opgevoerd als antipode van de stad. De behoefte aan een zuiver en ongerept platteland ontwikkelt zich echter in een periode waarin het platteland zelf sterke wijzigingen ondergaat. In die zin is er sprake van een enigszins paradoxale situatie. Nu stedelijkheid en

¹ P. Kuypers, 'Onverwerkt verleden. Overleven in Brabant', in: P. Kroon et al., *In verband met Brabant*, Tilburg, 1997, p. 181.

² Het suburbane landschap in Brabant is een alomtegenwoordige realiteit geworden. Brabant kent in tegenstelling tot veel andere provincies in Nederland een zeer sterk verstedelijkt platteland, dat zich ontpopt als een krachtige economische motor in de ontwikkeling van de provincie. Het zijn vooral de dorpen in Brabant die het beeld van dit verstedelijkte platteland hebben ingekleurd. De volgende cijfers mogen daarvoor als illustratie dienen: Noord-Brabant kende in 1947 nog 25 dorpen met minder dan 2000 inwoners en 57 dorpen met een inwonertal tussen de 2000 en 5000.

In 1990 was de situatie als volgt: twee dorpen met minder dan 2000 inwoners en 25 dorpen met een inwonertal tussen 2000 en 5000. De grootste groei vond plaats in 'dorpen' met een inwonertal tussen 10.000 en 50.000. In 1947 kende Brabant 18 dorpen met een dergelijk inwonertal, in 1990 was dit aantal gestegen tot 54. Deze 54 dorpen gaven de helft van de totale bevolking in Brabant een domicilie.

³ Harm Tilman, *Ontwerpen aan Brabant 2050*, 's-Hertogenbosch, 1999, p. 17. Zie voor een meer uitgebreide beschouwing over deze suburbane conditie: Harm Tilman, 'Brabant Zandstad; van vergeten grensgebied naar dynamische contactzone', *de Architect*, 1998, nr. 1, pp. 20-31.

entire territory, the call for contrast and the preservation of city and country as separate entities is increasing. The past is often cultivated in reaction to the rapid spatial transformations that the continuing process of modernisation brings about.⁴ After all, the past, employed as a contrasting category, had a high degree of stability and continuity.⁵ In this compensatory move the countryside is seen as a symbolic space, an image or a landscape that can give unity, stability and permanence to a modernising region. As a space it is becoming 'loaded' with normative prerequisites.

This article deals in depth with the image and conceptualisation of the Brabant countryside by the provincial planning machinery. In the pursuit of plan-based changes in the territory, this 'machinery' is constantly constructing concepts, ideas and images intended to give substance to dealings with the space. The exchange of these ideas and concepts occurs in the form of a discourse that takes concrete shape in the successive regional plans developed for the province's territory, and in the memoranda, writings and research reports drawn up in consequence of this regional planning. We shall explore more specifically the way such representations of the countryside have driven provincial urban development and planning action. The analysis of this history shows up not only the shifts in thinking regarding cities, country and territory, but at the same time can be read as a criticism of the totalising and unambiguous representation of the countryside by the planning and urban development disciplines.⁶ It is a representation in which the normative value judgements force into the background a more precise view and description of the actual spatial complexity. One can safely say that the distance between reality and dream, between the spatial development of the territory of Brabant and the (imaginary) images that spatial planning has developed for the organisation of this same situation, has increased over recent decades. The institutional planning context is insufficiently geared to the 'actual' spatial context. However, the maintenance and deliberate creation of nostalgic images of Brabant obstruct an adequate view of the present reality.⁷ At the moment, the hybrid state of the urbanised landscape in Brabant demands new methods of observation, description and clarification, rather than new planning dreams.

The myth of 'poor Brabant'

In recent decades Brabant has experienced dynamic development. In a relatively short time the province has developed from an agrarian society, to an agrarian-industrial one, and then a

landelijkheid in wisselende dichtheden en in diverse vormen over het gehele territorium met elkaar in interactie staan, groeit de roep om contrast en behoud van stad en platteland als afzonderlijke entiteiten. Als reactie op de snelle ruimtelijke transformaties die het voortgaande moderniseringsproces teweegbrengt, wordt het verleden vaak gecultiveerd.⁴ Dit verleden, ingezet als contrastcategorie, kent immers een hoge mate van stabiliteit en continuïteit.⁵ Het platteland wordt in die compenserende beweging beschouwd als een symbolische ruimte, als een beeld of een landschap dat culturele uniciteit, stabiliteit en permanentie kan verlenen aan een moderniserende regio. Het wordt een ruimte 'opgeladen' met normatieve vooronderstellingen.

In dit artikel wordt uitgebreid ingegaan op de beeldvorming en conceptualisering van het Brabantse platteland door de provinciale planningsmachinerie. In het streven naar een planmatig ingrijpen in het territorium construeert deze 'machinerie' voortdurend concepten, ideeën en beelden die het ruimtelijk handelen inhoud moeten verlenen. De uitwisseling van deze ideeën en concepten gebeurt in de vorm van een discours, dat tot uitdrukking komt in de opeenvolgende streekplannen die voor het territorium van de provincie zijn ontwikkeld, maar ook in de nota's, geschriften en onderzoeksverslagen die in het spoor van dat streekplanwerk zijn opgesteld. Meer specifiek zal worden ingegaan op de wijze waarop deze representaties van het platteland het provinciale stedenbouwkundig en planologische handelen hebben aangestuurd. De analyse van deze historie laat niet alleen de verschuivingen in het denken over stad, platteland en territorium zien, maar kan tevens worden gelezen als een kritiek op de totaliserende en eenduidige weergave van het platteland door de planologische en stedenbouwkundige discipline.⁶ Het is een weergave waarin de normatieve waardeoordelen een meer precieze kijk op, en beschrijving van, de concrete ruimtelijke complexiteit naar de achtergrond verdringen. Men kan gerust stellen dat de afstand tussen werkelijkheid en wensbeeld, tussen de ruimtelijke ontwikkeling van het territorium in Brabant en de (denk)beelden die de ruimtelijke planning heeft ontwikkeld voor de inrichting van diezelfde situatie, in de afgelopen decennia is toegenomen. De institutionele planningscontext sluit onvoldoende aan op de 'werkelijke' ruimtelijke context. Het instandhouden en bewust creëren van nostalgische Brabant-beelden belemmeren echter een adequaat zicht op de actuele realiteit.⁷ De hybride conditie van het verstedelijkte landschap in Brabant vraagt momenteel eerder om nieuwe methoden van observatie, beschrijving en verklaring, dan om nieuwe planologische wensbeelden.

post-industrial and post-rural society. The economic and cultural developments that took place in North Brabant as a consequence of the industrialisation process after World War II have had a far-reaching effect on the spatial appearance of the province. In a spatial sense this rapid development has led to necessary modifications and mutations in the landscape. The landscape has been put under tremendous pressure from both the inside and the outside. The most amazing thing is the tempo at which these developments have taken place and the consequences this has had for the functioning of the social surroundings. The speed of the transformation process has also seen to it that the yearning for the past has been cultivated in Brabant, probably more than in other provinces. After all, the often radical changes took no account of people's limited powers of adaptation. In this process, many people's links with the past were irreparably damaged. Within their lifetime, the landscape in which many Brabanders spent their childhood and youth had often been transformed beyond recognition. The immutability of place, as the regional novelist Anton Coolen had tellingly described it in his contribution to *Het nieuwe Brabant*, made way permanently for a process of continuous change.⁸

→ p.19/25
p.21/27

→ p.19/25
p.21/27

→ p.22/29

De mythe van het 'arme Brabant'

Brabant heeft de afgelopen decennia een dynamische ontwikkeling doorgemaakt. In relatief korte tijd heeft de provincie zich ontwikkeld van een agrarische, via een agrarisch-industriële, tot een post-industriële en postrurale samenleving. De economische en culturele ontwikkelingen die als gevolg van het industrialiseringsproces na de Tweede Wereldoorlog in Noord-Brabant plaatsvonden, hebben een verstrekkende invloed gehad op de ruimtelijke verschijningsvorm van de provincie. In ruimtelijke zin heeft deze snelle ontwikkeling gezorgd voor de nodige modificaties en mutaties van het landschap. Het landschap is zowel van binnenuit als van buitenaf sterk onder druk gezet. Het meest verbazingwekkende is wel het tempo waarmee deze ontwikkelingen zich hebben voltrokken en de gevolgen die dat heeft gehad voor het functioneren van de maatschappelijke kaders. De snelheid van het transformatieproces heeft er tevens voor gezorgd dat in Brabant, wellicht sterker dan in andere provincies, het verlangen naar het verleden werd gecultiveerd. De vaak ingrijpende veranderingen hielden immers geen rekening met het beperkte aanpassingsvermogen van mensen. De band met het verleden werd in dit proces voor velen onherstelbaar beschadigd. Het landschap waarin de jeugd van veel Brabanders zich afspeelde was, een halve mensenleven later, vaak onherkenbaar getransformeerd. De onveranderlijkheid van de plek, zoals de streekromancier Anton Coolen die nog treffend omschreef in zijn bijdrage aan *Het nieuwe Brabant*, maakte definitief plaats voor een continu veranderingsproces.⁸

79

4
Several authors point to this 'compensatory' movement that arose as a consequence of the radical transformations the Western landscape has undergone in recent decades. In many cases the yearning for the past is explained as a by-product of this process of transformation. See, for example, N. Ellin, *Postmodern urbanism*, Oxford, 1996, p. 13: 'The most common ways to describe this shift – both geographical and perceptual – are de-territorialization and placelessness. A by-product of this shift is a profound sense of loss and a corresponding deep nostalgia for the "world we have lost".' In the superb *Musea in een museale cultuur* (Zeist, 1986), Jan Vaessen argues that this compensation is linked to a changed structure of temporality. The awareness of historical time is radically changed as a consequence of the rapid loss of function of everyday objects. We increasingly relate to objects from yesterday as items in a museum. This orientation towards the past means, in other words, a compensation for the 'belastende Erfahrungen eines Änderungsstempobedingten kulturellen Vertrautheitsschwundes' (pp. 258 and 259).

6
The 'totalising' concept derives from the French historian and ethnologist Michel de Certeau. He used the term when describing the urban developer's habit of seeing the city from a panoptical point of view as a single entity. De Certeau argued that this totalising view of the city is 'blind' to the activities that actually go on there. The picture of the city as a geographic, geometric and visually recognisable unit does insufficient justice to the complexity of everyday life. M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, 1984, mainly chap. VII, 'Walking in the City'.

7
The term 'Brabant-beelden' [Brabant images] derives from A.J. Bijsterveld, *Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw*, Tilburg, 2000.

8
'In the slowness of nineteenth-century life in the isolation of a village, the old character of the village could be preserved for a long time. . . . Just like the landscape, the village had a certain immutability of appearance. People who left and returned some years later could count the new houses on their fingers, and the builder would have been free to choose the site.' A. Coolen, 'Het Brabantse dorp', in: De Quay et al., *Het nieuwe Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1952, pp. 160 and 162.

→ p.22/29

4
Verschillende auteurs wijzen op deze 'compenserende' beweging die ontstaat als gevolg van de ingrijpende transformaties die het westerse landschap de afgelopen decennia heeft ondergaan. In veel gevallen wordt de hang naar het verleden verklaard als een bijproduct van dit transformatieproces. Zie bijv. N. Ellin, *Postmodern Urbanism*, Oxford, 1996, p.13: 'The most common ways to describe this shift – both geographical and perceptual – are de-territorialization and placelessness. A by-product of this shift is a profound sense of loss and a corresponding deep nostalgia for the "world we have lost".' In het prachtige *Musea in een museale cultuur* (Zeist, 1986) betoogt Jan Vaessen dat deze compensatie samenhangt met een veranderende temporaliteitsstructuur. Het besef van historische tijd is ingrijpend gewijzigd als gevolg van het snelle functieverlies van alledaagse objecten. We verhouden ons tot objecten van eergisteren steeds vaker als tot museumobjecten. Deze gerichtheid op het verleden betekent met andere woorden een compensatie voor de belastende 'Erfahrungen eines Änderungsstempobedingten kulturellen Vertrautheitsschwundes' (pp. 258, 259).

5
G. Rooijackers e.a., *De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis*, Nijmegen, 2002, p. 31.

6
Het begrip 'totaliserend' is ontleend aan de Franse historicus en etnoloog Michel de Certeau. Hij gebruikte de term bij de beschrijving van de stedenbouwkundige gewoonte om de stad vanuit een panoptisch perspectief als één geheel te bekijken. De Certeau betoogt dat deze totaliserende blik op de stad 'blind' is voor de werkelijke praktijken die er plaatsvinden. De stad die is afgebouwd als een geografische, geometrische en visueel herkenbare eenheid, doet onvoldoende recht aan de complexiteit van de praktijk van het alledaagse leven. M. de Certeau, *The practice of everyday life*, Berkeley, 1984, m.n. hoofdstuk VII, 'Walking in the city'.

7
De term 'Brabant-beelden' is ontleend aan: A.J. Bijsterveld, *Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw*, Tilburg, 2000.

8
'In de traagheid, die het negentiende-eeuwse leven in de dorps afzondering had, kon het oude dorpska-

'Albums mit Ansichtskarten aus der alten Zeit, die als Erbstücke von früheren Sammlern pietätvoll aufgehoben wurden, sind dem heutigen Brabanter ehrwürdige Dokumente der Liebe seiner Eltern zum heimatlichen Boden. Was ... mit diesen primitiven Ausdrucksmitteln der Nachwelt überliefert wurde, hat sich bis heute ... so verändert, daß der Nordbrabanter auf diesen Bildern sein Land kaum wiedererkennt.'⁹

The above observation, from a German publication on the 'Brabant Industry Fair' held in Breda in 1931, indicates that this rapid process of change had started even earlier. The foundations of the changes that took place after World War II were laid in the preceding period.¹⁰ However, it was at the same time that the countryside was prey to a division in cultural philosophy, as a result of the modernisation and unification of the Dutch regions in the nineteenth century. This relentless modernity, that transformed the rural landscape at great speed, instigated a powerful counter-movement that turned away from this process of homogenisation and integration.¹¹ The countryside, discovered as a space where a counterbalance could be put up to the continuing modernisation, was set off explicitly against the city.

In early twentieth-century Brabant, under the flag of the *Brabantia Nostra* movement, this sort of review was made of the tradition of the local region and the associated standards and values. The militancy of this regional movement was expressed in the translation of the words *Brabantia Nostra*. Not 'our Brabant', but 'Brabant for us!' made it clear that there was active commitment to the preservation of traditional characteristics of Brabant people and their region. The loss of Catholic identity may have had more influence on the intellectuals of *Brabantia Nostra* and their resistance than the loss of regional identity. After all, according to the Catholic elite, being from Brabant meant the same as being Catholic. The strategist behind the movement, P.C. Brouwer, put it as follows: 'The main element of Brabant self-awareness is knowing oneself to be fully Catholic.'¹² The movement pursued its cultural policy on historical, cultural and religious grounds. In the periodical also called *Brabantia Nostra*, an image of Brabant was constructed that went back to the Duchy of Brabant in the Late Middle Ages. At that time the province was thought to be 'truly Catholic'. This period of success and prosperity was roughly disrupted by the Treaty of Munster in 1648. The southern front-line between Spain and the Republic of the United Provinces, governed by Prince Frederik Hendrik, became the national border. Brabant was annexed to the republic together with the State Province of

'Albums mit Ansichtskarten aus der alten Zeit, die als Erbstücke von früheren Sammlern pietätvoll aufgehoben wurden, sind dem heutigen Brabanter ehrwürdige Dokumente der Liebe seiner Eltern zum heimatlichen Boden. Was [...] mit diesen primitiven Ausdrucksmitteln der Nachwelt überliefert wurde, hat sich bis heute [...] so verändert, daß der Nordbrabanter auf diesen Bildern sein Land kaum wiedererkennt.'⁹

→ p.21/26

Bovenstaande constatering, afkomstig uit een Duitstalige publicatie over de 'Brabantse Industriedagen' die in 1931 in Breda werden gehouden, geeft aan dat dit snelle veranderingsproces al eerder werd ingezet. De fundamenten voor de veranderingen die zich na de Tweede Wereldoorlog voltrokken, werden in de daaraan voorafgaande periode gelegd.¹⁰ Het is echter tegelijkertijd, als gevolg van de modernisering en eenwording van de Nederlandse gewesten in de negentiende eeuw, dat het platteland ten prooi valt aan een cultuurfilosofische tweedeling. De niets ontziende moderniteit, die het rurale landschap in rap tempo transformeerde, zette aan tot een sterke tegenbeweging die zich afkeerde van dit homogenisatie- en integratieproces.¹¹ Het platteland, ontdekt als een ruimte waarin de voortgaande modernisering tegenwicht kon worden geboden, werd nadrukkelijk tegenover de stad geplaatst.

80

In Brabant vond onder het vaandel van de beweging *Brabantia Nostra* begin twintigste eeuw een dergelijke herbezinning plaats op de traditie van de eigen streek en de daarmee samenhangende normen en waarden. De strijdbaarheid van deze gewestelijke beweging kwam tot uitdrukking in de vertaling van de woorden *Brabantia Nostra*. Niet 'ons Brabant', maar 'Brabant aan ons!' maakte duidelijk dat actief werd ingezet op het behoud van traditionele Brabantse volks- en streekkenmerken. Misschien nog wel meer dan het verlies van de regionale identiteit speelde voor de intellectuelen van *Brabantia Nostra* het verlies van de katholieke identiteit een rol in het verzet. Volgens de katholieke elite viel het Brabander-zijn immers samen met het katholiek-zijn. De strateeg achter *Brabantia Nostra*, P.C. de Brouwer, formuleerde het als volgt: 'De voornaamste inhoud van Brabantse bewustwording is dan ook een zich-volledig-katholiek-weten.'¹² Door *Brabantia Nostra* werd cultuurpolitiek bedreven op historische, culturele en religieuze gronden. In het gelijknamig tijdschrift werd een beeld van Brabant geconstrueerd dat teruggreep op het hertogdom Brabant in de laat-middeleeuwse tijd. De stijdts zou Brabant nog 'waarlijk katholiek' zijn. Deze periode van bloei en voorspoed werd ruw verstoord door de Vrede van Munster in 1648. De zuidelijke frontlinie tussen de Republiek der Verenigde Provinciën, bestuurd door prins Frederik Hendrik, en Spanje werd staatsgrens. Brabant werd samen met Staats-

Flanders and the State lands of Overmaze. This fusion signalled the start of the so-called Generality Period. Brabant became a Generality Region because it was governed directly by the States-General. 'The public practice of the Catholic faith was forbidden, and administrators were from now on obliged to be Protestant in accordance with the so-called "political reformation".'¹³ It was only in the eighteenth century, after occupation by the French, that Brabant became an independent region with a seat in the States General. The Catholic religion was recognised once again and a process of Catholic restoration was able to commence. For the Catholic elite, who were confronted with all manner of unpleasant influences from outside Brabant in the early twentieth century, the Generality Period, when Catholic Brabant was systematically 'sucked dry by foreign rulers', became an excellent basis on which to found an ideological programme. After all, the inhabitant of Brabant was shaped during this period when the province was so exploited. The oppression reinforced solidarity and loyalty to the Catholic faith. It was the myth of 'poor Brabant' that formed the basis for the development of a moral concept that was intended to guide the process

Vlaanderen en de Staatse landen van Overmaze aan de republiek toegevoegd. Met deze samenvoeging trad de zogenoemde Generaliteitsperiode in. Brabant werd een Generaliteitsland omdat het rechtstreeks werd bestuurd door de Staten-Generaal. 'De openbare uitoefening van het katholieke geloof werd verboden, en bestuurders dienden volgens de zogeheten "politieke reformatie" voortaan protestants te zijn.'¹³ Pas in de achttiende eeuw werd Brabant, na een bezetting door de Fransen, een zelfstandig gewest dat zitting kreeg in de Staten-Generaal. De katholieke godsdienst werd weer erkend en daarmee kon een katholiek restauratieproces van start gaan. Voor de katholieke elite, die in het begin van de twintigste eeuw werd geconfronteerd met allerlei onaangename invloeden van buiten Brabant, vormde de Generaliteitsperiode, waarin het katholieke Brabant stelselmatig werd 'uitgezogen door vreemde heren', een uitstekende voedingsbodem om een ideologisch programma op te funderen. De Brabander zou immers gevormd zijn door deze periode waarin de provincie als wingewest fungeerde. De onderdrukking versterkte de saamhorigheid en de trouw aan het katholieke geloof. Het was de mythe van het 'arme Brabant', dat de basis vormde voor de ontwikkeling van een moreel concept dat het

9
G.J. De Vries & W. Asselberghs, *Noordbrabant*, 's-Hertogenbosch, 1931, p. 19.

10
In the publication *Noord-Brabant op weg naar groei en welvaart*, (Tilburg, 1963), Dr H. van Velthoven outlines the process of early industrialisation that enabled the region to produce welfare surpluses, which could then be used for religious, social and cultural purposes. From 1880 to 1920 the industries, which had largely evolved from cottage industry, spread over the entire province. The main ones were the leather and shoe industry, clogs, textiles and cigars, each in a particular area. The rise of this industry was very much influenced by the building of roads and waterways that opened up the region. Major roads, such as that from 's-Hertogenbosch to Liège (1818) and waterways too, such as the Zuid-Willemsvaart (1822-1826), were financed by the state. In 1839 the provincial authorities started constructing a network of provincial roads that provided interregional connections. From 1853 to 1876 the total length of the road network increased from 260 to 768 kilometres. By comparison, one hundred years later, in 1976, the total length was 1200 kilometres. The establishment of the PNEM (Provinciale Noordbrabantse Electriciteits Maatschappij) [North-Brabant Provincial Electric Company] in 1914 provided the province with power. The water management situation was improved in 1904 when the River

Maas was enabled to flow directly to the sea. Together, all these measures had a significant effect on the advance of industrialisation.

11
See, among others, B. de Pater & H. Knippenberg, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*, Nijmegen, 1988.

12
P.J.A. Nissen, 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid', in: C. van der Borgt et al., *Constructie van het eigene*, Amsterdam, 1996, p. 168.

13
G. Rooijackers, *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant*, Nijmegen, 1995, p. 13. Dr A.R.M. Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot Gewest, 1954*: 'The States-General took the place of the Duke of Brabant, and had legislative power and imposed taxes. Among other things, they issued a law on legitimacy in 1660 and a law on political reformation in the Meierij at 's-Hertogenbosch. Admission to public office was denied all who did not belong to the reformed church, even to non-Calvinist Protestants.'

14
At the celebration of the first anniversary of the Roman Catholic Business School in Tilburg on March 7, 1929, Dr T. Goossens gave a speech entitled 'Het arme Brabant' [Poor Brabant], which focused on the deprived state of Brabant during the period of the generality. The taxes which the States-General imposed on

rakter lang worden bewaard. [...] Eensal het landschap had het dorp een zekere onveranderlijkheid van uitzicht. Wie er wegging en na jaren terugkwam kon de nieuwe huizen op de vingers tellen, en de bouw was vrij geweest in de keuze van de plaats.' A. Coolen, 'Het Brabantse dorp', in: De Quay e.a., *Het nieuwe Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1952, pp. 160, 162.

9
G.J. de Vries en W. Asselberghs, *Noordbrabant*, 's-Hertogenbosch, 1931, p. 19.

10
In de publicatie *Noord-Brabant op weg naar groei en welvaart* (Tilburg, 1963) schetst dr. H. van Velthoven het proces van vroege industrialisatie die het achtergestelde gewest welvaartsoverschotten liet produceren, welke vervolgens konden worden aangewend voor godsdienstige, sociale en culturele doeleinden. In de periode 1880-1920 verspreiden de industrieën, die voor een aanzienlijk deel voortkwamen uit de huisnijverheid, zich over de gehele provincie. Het gaat hier dan voornamelijk over de leer- en schoenindustrie, de klompenindustrie, de textielindustrie en de sigarenindustrie met elk hun eigen vestigingsgebied. De opgang van deze industrie werd sterk beïnvloed door de totstandkoming van weg- en waterwegen die het gewest ontsloten. Belangrijke straatwegen, als de weg 's-Hertogenbosch - Luik (1818), maar ook waterwegen als de Zuid-Willemsvaart (1822-1826), werden door het rijk gefinancierd. Het provinciaal bestuur begon in 1839 met de aanleg van een provinciaal wegennet dat zorgde voor de intergewestelijke verbindingen.

Tussen 1853 en 1876 nam de totale lengte van het wegennet toe van 260 tot 768 kilometer. Ter vergelijking: honderd jaar later, in 1976, bedroeg de totale lengte 1200 kilometer. Met de in 1914 opgeachte PNEM (Provinciale Noordbrabantse Electriciteits Maatschappij) werd de provincie van stroom voorzien. Er ontstond een betere waterstaatkundige toestand toen de rivier de Maas in 1904 een eigen afstroming naar zee kreeg. Al deze maatregelen tezamen sorteerden een significant effect op de voortgang van de industrialisatie.

11
Zie o.a. H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*, Nijmegen, 1988??.

12
P.J.A. Nissen, 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid', in: C. van der Borgt e.a., *Constructie van het eigene*, Amsterdam, 1996, p. 168.

13
G. Rooijackers, *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant*, Nijmegen, 1995, p. 13. A.R.M. Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot Gewest, 1954*: 'De Staten-Generaal namen de plaats in van de hertog van Brabant, zij hadden de wetgevende macht en legden belastingen op. O.a. vaardigden zij in 1656 een echtreglement uit en in 1660 een reglement op de politieke reformatie in de Meierij van 's-Hertogenbosch. De toegang tot de openbare ambten werd aan alle niet-geroefdeerden ontzegd, ook aan niet-calvinistische protestanten.'

of Catholic emancipation.¹⁴ In fact the Catholic elite used Brabant as a means of marking off groups. The image of the people of Brabant current during the 'poor Brabant' period might have been a source of inspiration for the Brabant people of the time. Their ancestors, mainly farmers with modest origins, were after all still completely authentic and original.¹⁵ The fact that this authenticity was also conceived to be immutable goes together with the distant and romantic view with which the Catholic elite shaped 'poor Brabant'. 'After all, what was sought was the "other", the pure native.'¹⁶ The projection of the popular spirit of Brabant, embodied by the farmers on the meagre sandy land, in the Brabant of the early twentieth century, led to a highly dichotomous way of thinking. For *Brabantia Nostra*, the unadulterated and natural countryside with its farming culture, in which the Catholic faith was still practised in a 'pure' way, provided a guideline for future action. It was after all this culture, still part of every inhabitant, that was in danger of being lost as a result of the urban industrial culture. The elite urban view of Brabant farming culture led to the invention of new traditions, while on the other hand it resulted in a static conception of the countryside, as if time there stood still.

An urban view

In the description of the transformation of rural areas, there is often a return to ideally representative dichotomies: *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*, traditional versus modern, closed versus open. The problem is that this polarisation often goes hand in hand with a classic modernisation approach that shows up in a too one-dimensional light the social, cultural, economic and spatial transformations the countryside has undergone in recent centuries. The idea of the countryside as closed, self-sufficient and backward is, rather, the city-dwellers' perception of it. It is obvious that this perception is informed by dreamlike images. These images colour the observation. The countryside is very much the object of created images, not the subject of observation.

'Before the war the province existed in great isolation. It is true that there were industrial enclaves, but they formed only isolated counterpoints in a preponderantly static farming region.'¹⁷ Two stereotypical images appear in this statement. First the fact that 'the province' or 'region' is a rural, non-urbanised and non-industrialised area which, compared to the urban density of economic, cultural and political activity, plays a marginal role. Secondly is the fact that the rural areas are 'static' by nature. History is lacking in these areas, or is in any

katholieke emancipatieproces in goede banen moest leiden.¹⁴ In feite werd Brabant door de katholieke elite gehanteerd als groepsafbakenend medium. Het beeld van het Brabantse volk dat in de periode van het 'arme Brabant' leefde, zou een bron van inspiratie kunnen zijn voor de toenmalige Brabanders. Hun voorouders, voornamelijk boeren van eenvoudige komaf, waren immers nog volkomen authentiek en oorspronkelijk.¹⁵ Dat deze oorspronkelijkheid ook als onveranderlijk werd opgevat, hangt samen met de afstandelijke en romantische blik waarmee de katholieke elite het 'arme Brabant' vormgaf. 'Wat men zocht was immers het "andere", het onvervalst inheemse.'¹⁶ De projectie van de Brabantse volksgeest, belichaamd door de boeren op de arme zandgronden, op het Brabant van de vroege twintigste eeuw, zorgde voor een sterk dichotoom denken. Het zuivere en natuurlijke platteland met zijn boerencultuur, waarin het katholieke geloof nog op een 'pure' wijze werd beleden, vormde voor *Brabantia Nostra* het richtsnoer voor toekomstig handelen. Het was immers deze cultuur, nog aanwezig in iedere Brabander, die onder invloed van de stedelijke en industriële cultuur verloren dreigde te gaan. De stedelijke, elitaire zienswijze op de Brabantse boerencultuur zorgde enerzijds voor de inventie van nieuwe tradities, anderzijds voor een statische opvatting van het platteland, als zou de tijd er hebben stilgestaan.

82

Een stedelijke blik

Vaak wordt in de beschrijving van de transformatie van rurale gebieden teruggesproken naar idealtypische dichotomieën: *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*, traditioneel versus modern, gesloten versus open. Problematisch is dat deze polarisering vaak samenhangt met een klassiek moderniseringsdenken, dat de sociale, culturele, economische en ruimtelijke transformaties die het platteland de afgelopen eeuwen heeft ondergaan, te eendimensionaal belicht. Het idee van het platteland als gesloten, zelfvoorzienend en achterlijk is eerder het gevolg van de perceptie van het platteland door stedelingen. Dat deze perceptie veelal wordt aangestuurd door wensbeelden is evident. Deze beelden kleuren de waarneming. Het platteland is veelal object van beeldvorming, niet het subject van waarneming.

'De provincie leefde voor de oorlog in een sterk isolement. Weliswaar waren er industriële enclaves, maar deze vormden slechts geïsoleerde contrapunten in een overwegend statisch boerengewest.'¹⁷ In deze constatering komen twee stereotiepe beelden naar voren. Allereerst het feit dat 'de provincie' of het 'gewest' een landelijk, niet-verstedelijkte en niet-geïndustrialiseerde gebied is dat, ten opzichte van de stedelijke densiteit van economische, culturele en politieke activiteit, een

case a less pregnant presence. Life there goes on at a slower and more sedate pace. The process of modernisation seems not to have had any effect. In reality, the countryside definitely has been modernised. However, the process of change that went together with modernisation was rather fitful and certainly not a steady progress. Depending on the socio-political and economic circumstances, agrarian society developed in a series of jolts. So for the nineteenth-century inhabitants of the Brabant countryside, life was not immutable, nor culture homogeneous, and time did not pass slowly.

In art, the medium *par excellence* in which the representation of reality could be seen, one can clearly observe the urban perception of the countryside. A group of painters who in the second half of the nineteenth century became known by the name 'The Hague School' were very much inspired by the unspoiled and rural countryside.¹⁶ They deliberately went in search of 'picturesque scenes': 'They initially painted the polder landscape in the surroundings of The Hague and the lives of the fishermen in Scheveningen and Katwijk, but with the rise of industrialisation and the march of urbanisation they sought inspiration in remote areas where nature was still unspoiled and the people still uncorrupted by modern life. The expansion of the railway and steam-tram lines made their journeys easier. Het Gooi, Veluwe, Achterhoek, Twente and Drenthe, and also Brabant and especially the Kempen fitted into this image of "untainted picturesque situations".'¹⁹

The negatively-experienced rapid transformation of the urban areas in Holland was the motive for these painters looking for the 'untainted' element in country society. They tried

Brabant are considered to have increased Brabant's disadvantage compared to the rich provinces of Holland. 'In addition, Brabant also had to pay taxes to the General Fund of the United Regions, beyond all measure and beyond all limits, so that it was brought to such a wretched economic state, and was so starved and pressed dry that the scars have still not healed.' Dr T. Goossens, *Het arme Brabant*, Tilburg, 1929.

15 The Catholic elite considered the farmers' class as extremely significant in the emancipation of the southern Catholics. After all, it was farmers who 'by keeping to tradition at all times were a powerful support to the forces of peace and order, and often checked the revolutionary sentiments which in their urge for power harmed the welfare of the country'. G. Knuvelder, *Vanuit Wingewesten. Een sociografie van het zuiden*, Hilversum, 1930, p. 43.

16 Herman Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat', in: T. Dekker *et al.* (eds.), *Volkscultuur*, Nijmegen, 2000, p. 79.

17 From: K. Bosma, 'De wederopbouw van Noord-Brabant', in: *Een geruisloze doorbraak*, Rotterdam, 1995, p. 410.

18 The Hague School comprised a group of Holland Impressionists who were influenced by Romanticism and the Barbizon School. They achieved their special light, atmosphere and mood in their grey-tinted landscapes by the monochromatic handling of colour and the reduction of contrasts. Members of the group, whose heyday was from 1870 to 1890, include Jozef Israëls, J.H. Weissenbruch and Anton Mauve.

19 Peter Thoben, 'Wat maakt Oost-Brabantaantrekkelijk?', in: P. Beekman (ed.), *Tussen de Coullissen*, Reader TU Eindhoven, 1999.

marginal role vervult. Ten tweede het feit dat de rurale gebieden 'statisch' van karakter zijn. De geschiedenis ontbreekt in deze gebieden, of is in ieder geval minder pregnant aanwezig. Het leven voltrekt zich er in een trager en meer bezadigd tempo. Het modernisatieproces lijkt er nog niet te hebben toegeslagen. In werkelijkheid heeft het platteland zich wel degelijk gemoderniseerd. Het veranderingsproces dat samenhangt met de modernisering was echter grillig en zeker niet unilineair in termen van vooruitgang. Afhankelijk van de sociaal-politieke en economische omstandigheden ontwikkelde de agrarische samenleving zich schoksgewijs. Voor de bewoners van het negentiende-eeuwse Brabantse platteland was het leven dan ook niet onveranderlijk, de cultuur homogeen en verliet de tijd niet traag.

In de kunst, bij uitstek het medium waarin de representatie van de werkelijkheid aan de orde wordt gesteld, is de stedelijke perceptie van het platteland duidelijk waarneembaar. Zo raakt een groep schilders die in de tweede helft van de negentiende eeuw bekend wordt onder de naam Haagse School, sterk geïnspireerd door het onge-repte en rurale platteland.¹⁶ Zij gaan welbewust op zoek naar 'schilderachtige taferelen': 'Aanvankelijk schilderen zij het polderlandschap in de omgeving van Den Haag en het vissersleven van Scheveningen en Katwijk, maar met het opkomen van industrialisatie en de verder gaande verstedelijking zoeken ze hun inspiratie in afgelegen gebieden, waar de natuur nog ongerept is en de mensen nog onbedorven door het moderne leven zijn. De uitbreiding van spoor- en stoomtramwegen maakt hen het reizen makkelijker. Het Gooi, Veluwe, Achterhoek, Twente en Drenthe, maar ook Brabant

14

Dr. Th. Goossens hield op 7 maart 1929 bij de viering van de eerste geboortedag van de Rooms-katholieke Handelsschool te Tilburg een rede getiteld 'Het arme Brabant', waarin de achtergestelde positie van Brabant tijdens de Generaliteitsperiode centraal stond. Vooral de belastingheffingen die de Staten-Generaal aan Brabant oplegden, zouden de achterstandspositie van Brabant ten opzichte van het rijke Holland verder hebben vergroot. 'Daarnaast heeft het [Brabant] nog aan de Generale kas der Vereenigde gewesten belastingen moeten betalen boven alle maat en buiten alle perk, zodat het economisch in zoo'n ellendigen toestand gebracht werd, zoo uitgemergeld en uitgeperst is, dat de litteekens daarvan nu nog niet vergroeid zijn.'

Dr. Th. Goossens, *Het arme Brabant*, Tilburg, 1929.

15

De boerenstand werd door de katholieke elite gezien als een stand met grote betekenis voor de emancipatie van de zuidelijke katholieken. 'Het waren immers de boeren die 'ten allen tijde door hun vasthouden aan de traditie een krachtige steun

vormden voor de machten van rust en orde, die zijn vaak de rem geweest op revolutionaire sentimenten die tot schade van 's lands welvaart naar de heerschappij drongen'. G. Knuvelder, *Vanuit Wingewesten. Een sociografie van het zuiden*, Hilversum, 1930, p. 43.

16 Herman Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat', in: T. Dekker *et al.* (eds.), *Volkscultuur*, Nijmegen, 2000, p. 79.

17 K. Bosma, 'De wederopbouw van Noord-Brabant', in: *Een geruisloze doorbraak*, Rotterdam, 1995, p. 410.

18 De Haagse School bestond uit een groep Hollandse impressionisten die zich lieten beïnvloeden door de Romantiek en de School van Barbizon. De speciale lichtval, sfeer en stemming bereikten zij in hun grinsgetinte landschappen door monochromatische kleurverwerking en reductie van contrasten. Tot de groep die in de periode van 1870 tot 1890 haar bloeitijd beleefde, behoorden onder meer Jozef Israëls, J.H. Weissenbruch en Anton Mauve.

to capture an unspoiled and pure image of the countryside. Whatever did not fit into the image, the traces left by industrialisation and urbanisation, was neatly removed from the picture. It was an urban longing for calm, community and closeness that influenced the image of the countryside that was formed in the nineteenth and early twentieth centuries. However, this craving was blind to the genuine changes that were taking place. Because 'the problem with the image of a countryside undergoing modernisation in the nineteenth century is not that this modernisation took place. The problem is that this image portrays the country people as passive creatures in history, and that the transition from traditional to modern was seen as a change of state rather than a process.'²⁰

Brabantia Nostra also appropriated the nineteenth-century countryside, with all the historical modifications that went with the invention of a pre-industrial *Gemeinschaft*. The movement's agenda included not only the emancipation of the Catholics on the basis of this pre-industrial and normative frame of reference, but also the position of the province within the Netherlands. Strikingly enough, this was done by emphasising the economic progress of North Brabant. Because the South had been the largest industrial centre of the Netherlands in the early twentieth century, it was considered that this significance (also to the whole Dutch economy) required a degree of recognition from the government.²¹ However, it was the consequences of this same industrialisation that led to the inevitable complications regarding the development of the Catholic population. The 'major industrialisation' was after all the source of the many factories 'in which people are completely subjected to machines and where people live according to the rhythm, the deadly rhythm of the machines'.²² The religious-ethical and social problems that accompanied industrialisation had to be actively tackled. The deployment of the Catholic faith as an invocation against pernicious external influences even took on a material form in 1939 in the shape of a Chapel to Mary, which was located near the Moerdijk Bridge over the river Maas. This was so that the population from north of the Moerdijk might, as they passed it, ascertain that they were entering a Catholic bastion. However, this expression of a 'holy defence policy' has to be seen as an exception. Much of the rhetoric on the loss of the Brabant countryside went no further than an elite and Catholic-inspired discourse. There was no actual transposition into a political programme. This probably had something to do with the realisation that Brabant had already been essentially changed by industrialisation:

en met name de Kempen passen in dat beeld van "onbedorven schilderachtige toestanden".¹⁹

De als negatief ervaren snelle transformatie van de stedelijke gebieden in Holland vormde voor deze schilders de drijfveer om op zoek te gaan naar het 'onbedorvene' van de plattelandsamenleving. Zij probeerden een ongerept en zuiver beeld van het platteland vast te leggen. Datgene wat niet in het beeld paste, met name de sporen die de industrialisatie en verstedelijking achterlieten, werd dan ook netjes uit het beeld verwijderd. Het is een stedelijk verlangen naar rust, gemeenschap en beslotenheid dat de beeldvorming van het platteland in de negentiende en begin twintigste eeuw sterk beïnvloedde. Dit verlangen was echter blind voor de werkelijke veranderingen die zich op het platteland voltrokken. Want 'het probleem met het beeld van een platteland dat in de negentiende eeuw moderniseert, is niet dat deze modernisering niet heeft plaatsgevonden. Het probleem is dat dit beeld de plattelanders als passieve creaturen in de geschiedenis plaatst, dat de overgang van traditioneel naar modern als een toestandsverandering wordt gezien in plaats van als een proces.'²⁰

Ook *Brabantia Nostra* eigende zich het negentiende-eeuwse platteland toe, met alle historische modificaties die bij de inventie van een pre-industriële *Gemeinschaft* behoorden. Niet alleen de emancipatie van de katholieken op basis van dit pre-industriële en normatieve referentiekader, maar ook de positie van de provincie binnen Nederland werd door *Brabantia Nostra* op de agenda geplaatst. Dit gebeurde opvallend genoeg door de economische vooruitgang van Noord-Brabant te benadrukken. Omdat het Zuiden begin twintigste eeuw het grootste industriële centrum van Nederland vormde, vond men dat deze betekenis, ook voor de gehele Nederlandse economie, van de regering de nodige aandacht vereiste.²¹ Het waren echter de gevolgen van diezelfde industrialisatie die leidden tot de nodige complicaties met betrekking tot de ontwikkeling van de katholieke bevolking. De 'grootindustrialisering' was immers de veroorzaker van de vele fabrieken 'waarin de mens volslagen onderworpen is aan de machine, waarin de mens leeft op het ritme, het dodelijk ritme der machine'.²² De godsdienstzede-lijke en sociale problemen die samenhangen met de industrialisatie moesten actief worden aangepakt. De inzet van het katholieke geloof als bezwende formule tegen verderfelijke invloeden van buitenaf kreeg in 1939 zelfs een materiële uitdrukking in de vorm van een Mariakapel, die bij de Moerdijkbrug over de Maas werd geplaatst. Dit om de boven-Moerdijkse bevolking duidelijk te maken dat men zich bij het passeren ervan in een katholiek bolwerk begaf. Deze uiting van een 'sacraal defensiebeleid' moet echter worden opgevat als

'One can idealise as much as one wants, but Brabant is no longer just the area steadfastly enclosed by woods and boschage ... whether we lament or applaud it; both regions (Brabant and Limburg) have made the acquaintance of modern industry in the harshest of ways.'²³ On the other hand, the construction of a closed Catholic bastion turned out to be insufficiently strong to provide a counterbalance to the process of secularisation and social expansion. The process of emancipation of the southern provinces was so far advanced in the thirties that the Catholic rhetoric of the early twentieth century probably came across as dated.²⁴

Although the modernisation process of the early twentieth century greatly influenced the province in economic, spatial, social and cultural terms, the tempo, and also the scale of the developments after World War II were much more radical. This meant that the post-war transformations differ immensely from the pre-war ones. Another typical feature of the post-war period was the provincial government's meddling in the planning and formulation of policy in a number of pressing questions. Although the authorities had also occupied themselves with the future of the province in planning terms before the war, the scale and intensity at which this now happened were quite new.²⁵ The moment of structural interference by the authorities in spatial planning can be dated to 1947. From then on the 'closedness' of agrarian society was deliberately broken open, first hesitatingly, and later with total abandon. The previously independent process of change in society now became, on the abstract provincial scale, the object of plan and policy-formation. 'From then on society was no longer a given: it had to be conceived and designed.'²⁶ A characteristic of this process was the uncoupling of 'social sys-

een uitzondering. Veel retoriek over de teloorgang van het Brabants platteland kwam niet verder dan een elitair en katholiek geïnspireerd discours. De werkelijke vertaling naar een politiek programma bleef uit. Waarschijnlijk had dat enerzijds te maken met het besef dat Brabant in wezen al was veranderd door de industrialisering: 'Men moge idealiseren zoveel men wil, maar Brabant is niet meer alleen het trouw-omslootene door bossen en boschages [...] of we het betreuren of toejuichen; beide gewesten (Brabant en Limburg) hebben kennis gemaakt op de meest hardhandige wijze met de moderne industrie.'²³ Anderzijds bleek de constructie van een gesloten katholiek bolwerk onvoldoende stevig om het proces van secularisatie en maatschappelijke schaalvergroting tegenwicht te bieden. Waarschijnlijk was het emancipatieproces van de zuidelijke provincies in de jaren dertig al zover gevorderd dat de katholieke retoriek van het begin van twintigste eeuw gedateerd aan deed.²⁴

Hoewel het moderniseringsproces de provincie in het begin van de twintigste eeuw sterk beïnvloedde op economisch, ruimtelijk, sociaal en cultureel terrein, waren het tempo en de omvang van de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog ingrijpender te noemen. Dit maakt dat de naoorlogse transformaties in hoge mate verschillen van de vooroorlogse. Typerend ook voor de naoorlogse periode is de bemoeienis van de provinciale overheid met de planning en formulering van beleid van een aantal prangende vraagstukken. Hoewel de overheid zich ook voor de oorlog in planmatige zin met de toekomst van de provincie bezighield, waren de schaal waarop en de intensiteit waarmee dit plaatsvond geheel nieuw.²⁵ Het moment waarop van een gestructureerde overheidsbemoeienis met de ruimtelijke planvorming

85

20

Anton Schuurman, 'Plattelandscultuur in de negentiende en vroeg twintigste eeuw; modernisering and glocalisering', in: *Jaarboek 1999 Nederlands Openluchtmuseum*, Nijmegen/Arnhem, 1999, p. 273.

21

'The South may have the right to claim an increased interest from the government, and not only because of centuries of neglect and discrimination – so not only so as to receive compensation for what was kept from it for centuries – but also in terms of proportion, in accordance with its economic significance', from G. Knuvelder, *Vanuit Wingewesten*, Hilversum, 1930, p. 37.

22

Ibid., p. 73.

23

Ibid., p. 95.

24

Jan van Oudheusden, 'Brabantia Nostra: rooms en romantisch regionalisme', in: C. van der Borgt *et al.*, *Constructie van het eigene*, Amsterdam, 1996, p. 138.

25

In the essay 'Lonkend perspectief of afschrikwekkend toekomstbeeld?', a consideration of the Welfare Plan for North Brabant, historian Jan Walravens indicates that in no other province was a comparable set of instruments established to deal with the post-war problems. 'In addition, in no other province immediately after the war did the authorities act so much like a spider in its web as in North Brabant.' P. Kroon *et al.*, *In verband met Brabant*, Tilburg, 1997, p. 26.

26

Paul Kuypers, 'Denken in Brabant; de planologie van de levensflossen', in: G. Kruis *et al.*, *De oplossing van Brabant*, Tilburg, 1987.

19

Peter Thoben, 'Wat maakt Oost-Brabant aantrekkelijk?', in: P. Beekman (red.), *Tussen de Coullissen*, Reader TU Eindhoven, 1999.

20

Anton Schuurman, 'Plattelandscultuur in de negentiende en vroeg twintigste eeuw; modernisering en glocalisering', in: *Jaarboek 1999 Nederlands Openluchtmuseum*, Nijmegen/Arnhem, 1999, p. 273.

21

'Het Zuiden mag dan ook met recht een steeds toenemende belangstelling van de regering reclameren, en dit niet alleen op grond van eeuwen verwaarlozing en achteruitzetting, – niet alleen dus om een vergoeding te krijgen voor wat het eeuwen onthouden werd, – maar ook evenredigheidshalve, naar de mate van de eigen economische betekenis', in: G. Knuvelder, *Vanuit Wingewesten*, Hilversum, 1930, p. 37.

22

Ibidem, p. 73.

23

Ibidem, p. 95.

24

Jan van Oudheusden, 'Brabantia Nostra: rooms en romantisch regionalisme', in: C. van der Borgt *et al.*, *Constructie van het eigene*, Amsterdam, 1996, p. 138.

25

In het essay *Lonkend perspectief of afschrikwekkend toekomstbeeld?*, een beschouwing over het Welvaartsplan voor Noord-Brabant, geeft historicus Jan Walravens aan dat in geen enkele andere provincie een vergelijkbaar instrumentarium voor de aanpak van de naoorlogse problemen werd opgezet. 'Bovendien is direct na de oorlog in geen enkele andere provincie het provinciaal bestuur zozeer als een spin in het web gaan fungeren als in Noord-Brabant.' P. Kroon *et al.*, *In verband met Brabant*, Tilburg, 1997, p. 26.

tems' from their direct physical context, and their restructuring in the undefined space of, in this case, the province.²⁷

The industrialisation of the countryside

*The still calm of the farming villages made way for the lively activity of major industrial complexes; the fields retreated in the face of advancing industrial building. Big factory complexes now dominate the landscape; chimneys, lighting masts and telegraph poles stand where in the past only the occasional church tower rose above the landscape.*²⁸

On October 4, 1947, on the initiative of the then Queen's Commissioner for North Brabant, Dr. J.E. de Quay, a meeting was organised at the provincial registrar's office in 's-Hertogenbosch. The main item on the agenda was the necessity for the enactment of a provincial Welfare Plan.²⁹ The meeting was attended by the Provincial Executive, a few Chambers of Commerce, representatives of workers', trades people's and farmers' organisations and also several mayors. The original intention of the meeting was to formulate recommendations for the approach to the whole welfare problem. This concerned not only the industrialisation of the province that was so essential to increasing its economic well-being and the expansion of the living and social possibilities for the ever-growing population, but also the problem of agriculture and the emigration of certain population groups.

The Provincial Council for Welfare, which comprised the Provincial Planning Department (PPD), the Provincial Water and Public Works Department and the Economic Technological Institute (ETI), was united into a single umbrella organisation on the initiative of De Quay, together with the Brabant Culture Board and *Brabants Volksherstel*. It was called the North-Brabant Welfare Foundation.³⁰ This group of united interests ensured that economic, cultural-religious and social views on the welfare issue would all be taken into consideration. The most important representatives of Brabant interests were able to exchange ideas informally within the Foundation. Their binding element was the Catholic cause and the notion of Brabant's 'individuality'.³¹

One of the issues discussed by the Foundation was a structural problem that occurred throughout the Netherlands: jobs had to be created very quickly for the rapidly increasing population (various prognoses of population growth provided the proof of this).³² In North Brabant, too, it was evident that agriculture

sprake is, kan in 1947 worden gesitueerd. Vanaf dat moment wordt de 'beslotenheid' van de agrarische samenleving welbewust opengebroken, eerst aarzelend, later met volle overgave. De voorheen zelfstandige veranderingsprocessen in de samenleving worden nu, op de abstracte schaal van de provincie, object van plan- en beleidsvorming. 'De samenleving is vanaf dan niet langer een gegeven; zij moet worden bedacht en ontworpen.'²⁸ Kenmerkend voor dit proces zijn de loskoppeling van 'sociale systemen' van hun directe fysieke context, en de herstructurering daarvan in de ongedefinieerde ruimte van, in dit geval, de provincie.²⁷

De industrialisatie van het platteland

*De verstilte rust der boerendorpen maakte plaats voor de levendige bedrijvigheid van belangrijke industriecomplexen; de akkers weken terug voor de voortschrijdende industriële bebouwing. Grote fabriekscomplexen beheerschen thans het landschap; schoorsteenen, lichtmasten, telegraafpalen tekenen zich af, waar zich vroeger slechts hier en daar een oude kerktoeren in de lucht verhief.*²⁸

86

Op 4 oktober 1947 werd op initiatief van de toenmalige commissaris van de koningin van Noord-Brabant, dr. J.E. de Quay, een bijeenkomst georganiseerd in de provinciale griffie te 's-Hertogenbosch. Op de agenda stond de noodzaak van de vaststelling van een provinciaal Welvaartsplan.²⁹ De bijeenkomst werd bijgewoond door Gedeputeerde Staten, enkele Kamers van Koophandel, vertegenwoordigers van arbeiders-, middenstands- en boerenorganisaties alsmede enkele burgemeesters. De aanvankelijke bedoeling van de bijeenkomst was om te komen tot adviezen voor de aanpak van het gehele welvaartsprobleem. Dit betrof niet alleen de zo noodzakelijke industrialisatie van de provincie om de economische welvaart te bevorderen en de levens- en bestaansmogelijkheden voor de almaar groeiende bevolking uit te breiden, maar ook de problematiek van de landbouw en de emigratie van bepaalde delen van de bevolking.

De Provinciale Raad voor de Welvaart, die bestond uit de Provinciale Planologische Dienst (PPD), Provinciale Waterstaat en het Economisch Technologisch Instituut (ETI), werd op initiatief van De Quay, tezamen met de Culturele Raad Brabant en het Brabants Volksherstel verenigd in één overkoepelend orgaan: de Welvaartsstichting Noord-Brabant.³⁰ Door deze vereniging van belangen was zowel het economisch, cultureel-religieus en sociaal perspectief op de welvaartsproblematiek gewaarborgd. In deze stichting konden de belang-

alone would not be capable of providing the increased demand for employment. There was only a little more land that could be cultivated, and a decrease in farm labour was expected as a result of the mechanisation of farm work. Agriculture, therefore, had little future to offer to the welfare issue. The greatest contribution to the solution was expected from the industrial sector. Research soon showed that industry offered Brabant the best chance. However, while the industrial sector was recognised as the foundation of the future economic structure of North Brabant, feelings of unease and fear were also expressed because the coming of industry would also bring changes to the 'traditional' countryside. The combination of the awareness

27
The most important ideas on this subject derive from the sociologist Anthony Giddens. In *The Consequences of Modernity* (1990) he formulates a critique of the 'functionalist' concept that defines the transition from an agrarian to a modern society in terms of 'differentiation', 'functional specialisation' and 'division of labour'. He asserts that these notions take too little account of the uncoupling of time and space by modern social systems, unlike pre-modern society, where time and space were inseparably linked to each other. He introduces the concept of 'disembedding' to describe this uncoupling. A characteristic of this modernisation process is the development of 'disembedding mechanisms' that take social activities out of their specific local context and reorganise them over large time-space distances.

28
A. Ostendorf, 'Algemeene inleiding', in: *Ondanks tegenwind vooruit; iets over de industriële ontwikkeling van oostelijk noord-brabant in de decaden tusschen de twee wereldoorlogen 1918-1940*, Tilburg, 1942.

29
Before he was appointed Queens Commissioner for North Brabant on November 2, 1946, J.E. de Quay was a professor at the Hogeschool Tilburg and leader of the Nederlandse Unie. De Quay was Commissioner from 1946 to 1959 and in administrative terms had a great influence on the development of the province.

30
These organisations can be seen as the product of the post-war aim of social-economic recovery. The chaos the administrators encountered immediately after the liberation of the south of the Netherlands (the massive destruction, housing shortage, the lack of essential supplies, the greatly reduced number of livestock, and also what were in their eyes signs of 'immorality' in young people) led to the need for a restoration of the pre-war segregated structure, structured strictly according to Catholic morals and ethics.

However, the fact that there were so many organisations concerned with the recovery and reconstruction meant that the problems were tackled in an unstructured way. It was De Quay who broached the subject of the careless division of tasks between the organisations and their poor cooperation.

31
The Brabantia Nostra cultural movement can be seen as the institutionalisation of the aim of preserving Brabant's individual character. During and after the war its members argued forcefully for regional awareness and the teaching of the Catholic faith. It published its own cultural magazine (from 1935 to 1951), and organised congresses and lectures to call attention to the Brabant case. It had conservative leanings and tried to maintain an idyllic image of rural Brabant. However, this escape into the conservative niches of society had a tense relationship with the powerful trends towards industrialisation and urbanisation. The Catholics were looking for something that had long ceased to exist, which was the orderly agrarian society with a closed and harmonious family life. In this connection, the philosopher T. Lemaire talks about a paradoxical process that follows the 'demythologising' of the countryside, which is its 'remythologising'. In this process the universal and profane space of the city is compensated for by an ideology of 'blood and soil'. According to Lemaire, this response is characteristic of a time when the myth-shattering universal nature of the city extends across the countryside (*Filosofie van het landschap*, 1970).

32
As an illustration: the population of North Brabant increased by 72.6% between 1920 and 1950, from 734,000 to 1,267,000. The figures in the preliminary recommendations stated that in the Brabant countryside, where 43% of the total population lived in local districts of fewer than 10,000 inhabitants, 115,000 people had to be absorbed into industry.

→ p. 22/28

87

rijkste vertegenwoordigers van de Brabantse belangenorganisaties op informele wijze met elkaar van gedachten wisselen. De bindende factor in dit overleg vormden de katholieke zaak en de idee van het Brabants 'eigene'.³¹

In deze stichting werd gediscussieerd over een structureel probleem dat zich voordeed in geheel Nederland. Duidelijk was namelijk dat voor de sterk groeiende bevolking (diverse bevolkingsgroeiopgroenoses leverden daarvoor het bewijs) op korte termijn werkgelegenheid moest worden gecreëerd.³² Ook in Noord-Brabant bestond het idee dat de landbouw niet in staat zou zijn om aan de toegenomen vraag naar werkgelegenheid te voldoen. En

26
Paul Kuypers, 'Denken in Brabant; de planologie van de levenssferen', in: G. Kruis e.a., *De oplossing van Brabant*, Tilburg, 1987.

27
De belangrijkste gedachten hieromtrent zijn ontleend aan de socioloog Anthony Giddens. In *The consequences of modernity* (1990) formuleert hij een kritiek op het 'functionalistische' concept dat de overgang van een agrarische naar een moderne samenleving beschrijft in termen van 'differentiatie', 'functionele specialisatie' en 'arbeidsdeling'. Hij beweert dat deze noties te weinig rekening houden met de ontkoppeling van tijd en ruimte door moderne sociale systemen, dit in tegenstelling tot de premoderne maatschappij, waar tijd en ruimte onlosmakelijk met elkaar waren verbonden. Hij introduceert het begrip 'disembedding' om deze ontkoppeling te beschrijven. Kenmerkend voor dit modernisatieproces is de ontwikkeling van 'disembedding mechanisms', die sociale activiteit uit hun specifieke lokale context halen en deze reorganiseren over grote tijdruimte-afstanden.

28
A. Ostendorf, 'Algemeene inleiding', in: *Ondanks tegenwind vooruit; iets over de industriële ontwikkeling van oostelijk noordbrabant in de decaden tusschen de twee wereldoorlogen 1918-1940*, Tilburg, 1942.

29
J.E. de Quay was, voor hij op 2 november 1946 tot commissaris van de koning in Noord-Brabant werd benoemd, hoogleraar aan de Hogeschool Tilburg en leider van de Nederlandse Unie. De Quay is commissaris geweest van 1946 tot 1959 en heeft in bestuurlijke zin een groot stempel gedrukt op de ontwikkeling van de provincie.

30
Deze organisaties mogen als het product van het naoorlogse streven naar het herstel van de sociaal-economische situatie worden begrepen. De chaos die door bestuurders direct na de bevrijding van het Zuiden van Nederland werd aangevoeld: de vele verwoestingen, de woningnood, het gebrek aan eerste levensbehoeften, de sterk gereduceerde veestapel, maar ook de in hun ogen 'zedeloze' uitingen van de jeugd en het algehele gebrek aan normen en waarden, deed de behoefte ontstaan naar het herstel

van de vooroorlogse verzuilde structuur, sterk gestructureerd volgens de katholieke moraal en zedenleer. De vele organisaties die zich met het herstel en de wederopbouw bezighielden zorgden echter voor een ongestructureerde probleemaanpak. Het was De Quay die de onzorgvuldige terreinafbakening van de organisaties onderling en de gebrekkige samenwerking ter discussie stelde.

31
De culturele beweging 'Brabantia Nostra' kan worden gezien als de institutionalisering van het streven naar het behoud van het 'Brabants eigene'. De leden van Brabantia Nostra hielden tijdens en na de oorlog een sterk pleidooi voor het streekbewustzijn en de katholieke geloofsleer. Ze publiceerde een eigen cultuurtijdschrift (uitgegeven van 1935 tot 1951), organiseerde congressen en lezingen om de *Brabantse Saek* onder de aandacht te brengen. Men was conservatief georiënteerd en probeerde een idyllisch en vooroorlogse beeld van het landelijke Brabant in stand te houden. Deze vlucht in de conservatieve niches van de samenleving stond echter op gespannen voet met de sterke industrialisatie- en verstedelijkingstendenzen. De katholieken waren op zoek naar iets dat allang niet meer bestond, namelijk de overzichtelijke boersamenleving met een gesloten en harmonieus gezinsleven. De filosoof T. Lemaire spreekt in dit verband over een paradoxaal proces dat volgt op de 'ontmythologisering' van het platteland, namelijk de 'hermythologisering' ervan. Het is de universele en profane ruimte van de stad die in dat proces wordt gecompenseerd door een ideologie van 'bloed en bodem'. Volgens Lemaire is dat antwoord kenmerkend voor een tijd waarin de mythen-ontbindende, universele aard van de stad zich uitstrekt over het platteland (*Filosofie van het landschap*, 1970).

32
Ter illustratie: de bevolkingssomvang in Noord-Brabant nam tussen 1920 en 1950 met 72,6% toe van 734.000 naar 1.267.000 inwoners. In de *Prae-adviezen* werd becijferd dat op het platteland van Brabant, waar 43% van de totale bevolking in gemeenten met minder dan 10.000 inwoners woonden, 115.000 personen moesten worden opgenomen in de industrie.

of its necessity and the unease and anxiety about its disruptive consequences led to a remarkable solution to the industrialisation question.

Village-style planning

*New things are acceptable if offered in familiar packaging.*³³

In the preliminary recommendations that preceded the Welfare Plan, many experts took the position that the social disadvantages of industrialisation could be most successfully cushioned in the small communities of villages and rural districts, because the possibility of social bonds were more directly available there than in the towns and cities. 'Establishment in the villages offers . . . many advantages; we can name a few of them: the people remain under the protective influence of their old environment; the much-desired contact with the soil is retained; contact with farmers will mean they will not so immediately see everything through the eyes of the proletariat.'³⁴ The village was seen as the sociological unit which, although it was also subject to change, still corresponded best to the social ideal of the harmonious community.³⁵ In a village, the inhabitants enjoyed a harmony of life, by their direct contact with nature, that had become lost in the towns and cities. And as a result of this constant contact with nature, the labourer living in a village would also pick up some of the farmer's qualities that can be of exceptional social value. 'The heart of the village is composed of the parish communities and the families, which are closely tied by the family communities and the soil.'³⁶ This image was confirmed once more by Professor Van der Ven in 1953: 'In addition to the sedateness of the tempo of life and work, the serenity of the old communal relationships is also striking. In the villages and hamlets, and also in the provincial towns and the growing industrial conglomerations, everyone has their appointed place, with which he is essentially satisfied, even when it seems hardly satisfactory. Class differences are accepted without anyone feeling unhappy or thinking of being envious or pitying others.'³⁷ This analysis is typical of the elitist way the rural community was understood. And considered from the angle of the above comments it is also logical to regard the new developments in society with a degree of suspicion. After all, the pastoral calm of the village was being disturbed. And there was considerable fear of what would replace this calm: 'The symptoms which indicated that the people of North Brabant would also be faced with the unordered, secularised culture

doordat nog maar weinig grond in cultuur kon worden genomen en er door mechanisering van het agrarische werk minder emplooi voor landarbeiders was te verwachten, leek de landbouw weinig perspectief te bieden. Voor de oplossing van het welvaartsprobleem werd de grootste bijdrage verwacht van de industriële sector. Uit onderzoek bleek al snel dat de industrie voor Brabant de meeste kansen bood. Tegelijkertijd met deze onderkenning van de industriële sector als drager van de toekomstige economische structuur in Noord-Brabant, werden echter ook gevoelens van onbehagen en angst geuit. Want met de komst van de industrialisatie zou ook het 'traditionele' platteland wijzigingen ondergaan. Het besef van noodzakelijkheid enerzijds, en het onbehagen en de vrees voor de ontwrichtende gevolgen anderzijds, zorgden voor een opmerkelijke uitkomst van het industrialisatievraagstuk.

Dorpse planologie

*Het nieuwe wordt aanvaard, als het wordt aangeboden in een betrouwbare couvert.*³³

In de preadviezen die voorafgingen aan het Welvaartsplan hanteerden vele deskundigen de stelling dat de sociale nadelen van de industrialisatie het meest verantwoord konden worden opgevangen in de kleine gemeenschappen van dorp en plattelandsgemeente, omdat de sociale bindingsmogelijkheden daar meer direct voorhanden waren dan in de stad. 'Vestiging in de dorpen biedt [...] vele voordelen; enkele hiervan mogen wij noemen: de mensen blijven onder de beschermende invloed van de oude omgeving; het zo gewenste contact met de bodem blijft bestaan; contact met de landbouwers zal hen niet direct alles door de bril van het proletariaat doen bezien.'³⁴ Het dorp werd gezien als een sociologische eenheid die, hoewel ook aan transformatie onderhevig, nog het best beantwoordde aan het maatschappelijke ideaal van een harmonische leefgemeenschap.³⁵ In het dorp bezaten de bewoners door het directe contact met de natuur een levensharmonie die in de stad verloren was gegaan. En door die voortdurende omgang met de natuur zou ook de in het dorp wonende (hand-)arbeider nog verschillende boereigenschappen overnemen, die maatschappelijk van bijzondere waarde konden zijn. 'De kern van het dorp is opgebouwd uit de parochiegemeenschappen en de gezinnen, welke hecht verbonden zijn door de familiegemeenschap en de grond.'³⁶ Dat beeld werd in 1953 nog eens bevestigd door prof. dr. Van der Ven: 'Behalve de bezadigheid in het tempo van leven en werken valt ook de rust in de oude gemeenschapsverhoudingen op. In de dorpen en gehuchten, maar evengoed in de provincie-

were only revealed at a late stage, and were thereby more acute.³⁸ This culture was to be found in the cities. Unlike the villages, the city was synonymous with anonymity and so was capable of bringing the farmer or country-dweller to social and moral dislocation.

Analogously to the ideas the sociologist Georg Simmel wrote down in his essay 'Die Gröss-stadte und das Geistesleben' in the early twentieth century, the preliminary advisers mainly saw the dangers of the external stimuli that major cities brought with them. According to them, the mentality of the city-dweller was in complete contrast to that of the village-dweller.³⁹ It was therefore up to these advisors to do everything they could to guard against a migration to the city by the rural population who needed to find a new life in industry.

In the cases where certain villages in Brabant had already fallen prey to industrialisation, this was, according to the compilers of the preliminary recommendations, a process that had been started by the farmers themselves. The industries concerned were often those that supported the furtherance of agricultural business. This process took place very gradually, so that the rural character of the villages could be maintained. However, the real danger came from 'outside' and was on a much larger scale. The establishment of industry not allied to the agrarian sector meant a radical violation of the existing structure of the village. In order to limit the harmful consequences of this 'violation' as

33 S. Groenman, 'De sociale gevolgen van de industrialisatie ten plattelande', *Tijdschrift voor Maatschappelijke Werk*, VI, 1952, No. 20, p. 311.

34 Rector W.M. Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant', *Preliminary Recommendations*, part I, 's-Hertogenbosch, 1947.

35 People were aware that even the village could no longer be conceived of as a purely agrarian settlement. Before the war the village had been so transformed that it now only had a meaning when contrasted to the city. The sociologist Van Loon, also a 'preliminary adviser', shared this awareness: 'We have used the concept of the "village" to place it as a sociological unit in contrast to the city. The villages that have grown up in North Brabant have in several cases increased so much in size and changed so much in character that the word "village" seems rather unrealistic.'

36 A. Verdijk MA, 'De sociale voorbereiding op de gedecentraliseerde industrialisatie van Noord-Brabant', *Preliminary Recommendations*, part II, 1949.

37 F.J.H.M. van der Ven, 'De sociale ontwikkeling van het Brabantse volk', in: De Quay et al., *Het nieuwe Brabant*, Vol II, 's-Hertogenbosch, 1952, p. 107.

38 *Ibid.*, p. 124.

39 Simmel set metropolitan life opposite the steady, slow and fluent rhythm of rural existence. The metropolitan individual will as a form of protection develop a defence mechanism in reaction to the stimuli, fluctuations and discontinuity of the metropolis. This intellectual mechanism, which puts rationality above emotionality, makes sure the inner life can withstand the dominance of the metropolis. However, at the same time, it creates a blasé individual who cannot react with sufficient energy to the stimuli on offer. 'The essence of the blasé attitude is an indifference toward the distinction between things... the meaning and the value of the distinction between things, and therefore of the things themselves, are experienced as meaningless.' G. Simmel, 'The Metropolis and Mental Life', in: N. Leach (ed.), *Rethinking architecture: a reader in cultural theory*, London, 1997.

stadjes en de reeds groeiende industriële bevolkingsconglomeraten heeft ieder zijn aangewezen plaats, waar hij op grond van de zaak genoeg mee neemt, ook wanneer ze objectief gezien weinig bevredigend lijkt. De klassenverschillen worden aanvaard zonder dat iemand zich er ongelukkig om voelt of er aan denkt een ander te benijden of te beklagen.³⁷ Deze analyse is tekenend voor de elite manier waarop de plattelandsgemeenschap werd begrepen. En in het licht van bovenstaande opmerkingen is het ook logisch de nieuwe ontwikkelingen in maatschappelijke zin met enige argwaan te bekijken. De pastorale dorpsrust werd immers verstoord. En de angst voor wat de rust zou gaan vervangen was groot: 'Pas laat, doch daardoor te acuter zijn de symptomen openbaar geworden, die er op wijzen dat ook het Noord-brabantse volk geconfronteerd gaat worden met de ordeloze verwereldlijkte cultuur.'³⁸ Deze cultuur was te vinden in de stad. In tegenstelling tot het dorp was de stad synoniem met anonimiteit en dus in staat de boer of plattelandsbewoner tot sociale en zedelijke ontwrichting te bewegen. In de lijn van de gedachten die de socioloog Georg Simmel begin twintigste eeuw optekende in zijn essay 'Die Größtadte und das Geistesleben', zagen de preadviseurs vooral de gevaren van de externe stimuli die de grootstad met zich meebracht. De mentale gesteldheid van de stadsbewoner stond volgens hen in groot contrast tot die van de dorpsbewoner.³⁹ Het was de preadviseurs er dan ook alles aan gelegen om de plattelandsbevolking, die in de industrie een nieuw bestaan moest vinden, te behoeden voor een trek naar de stad.

33 S.J. Groenman, 'De sociale gevolgen van de industrialisatie ten plattelande', *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, VI, 1952, nr. 20, p. 311.

34 Rector W.M. Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant', *Prae-adviezen*, deel I, 's-Hertogenbosch, 1947.

35 Men was zich bewust van het feit dat ook het dorp niet langer op te vatten was als een zuiver agrarische nederzettingenvorm. Het dorp was in de vooroorlogse periode al zodanig getransformeerd, dat het alleen in de tegenstelling stad versus platteland nog een betekenis verkreeg. De socioloog Van Loon, eveneens 'prae-adviseur', deelde dit besef: 'Wij hebben het begrip "dorp" gebruikt om het als sociologische eenheid te kunnen stellen tegenover de stad. De in Noord-Brabant gegroeide dorpen zijn in meerdere gevallen zo in omvang toegenomen van karakter veranderend het woord "dorp" wat onwettelijk aan doet.'

36 A. Verdijk, 'De sociale voorbereiding op de gedecentraliseerde industrialisatie van Noord-Brabant', *Prae-adviezen*, deel II, 1949.

37 F.J.H.M. van der Ven, 'De sociale ontwikkeling van het Brabantse volk', in: De Quay e.a., *Het nieuwe Brabant*, deel II, 's-Hertogenbosch, 1952, p. 107.

38 *Ibidem*, p. 124.

39 Simmel positioneert de metropolitan vorm van leven tegenover het meer bezadigde, langzame en vloeiende ritme van de rurale existentie. Het metropolitan individu zal in reactie op de stimuli, fluctuaties en discontinuïteit van de metropool, uit bescherming, een afweermechanisme ontwikkelen. Dit intellectuele mechanisme, dat rationaliteit boven emotionaleiteit stelt, zorgt ervoor dat het innerlijke leven bestand is tegen de dominantie van de metropool. Tegelijkertijd creëert het echter een blasé individu dat met onvoldoende energie kan reageren op aangeboden prikkels. 'The essence of the blasé attitude is an indifference toward the distinction between things [...] the meaning and the value of the distinction between things, and therefore of the things themselves, are experienced as meaningless.' G. Simmel, 'The Metropolis and Mental Life', in: N. Leach (ed.), *Rethinking architecture: a reader in cultural theory*, Londen, 1997.

much as possible, the properties of the model adopted were gradualism, synthesis and harmony. The unavoidable sphere of industry had to be coupled with the sphere of the countryside. The prime objective was the retention of the Brabant character of the villages involved in industrialisation, whose foundations were provided by the Catholicism of the inhabitants. The church was allotted an important role in the pursuit of a synthesis of industry and countryside.⁴⁰ 'After all, the church with its dynamic force has the means to stand up to the great risks of *'vermassung'* and materialisation.⁴¹ Pope Pius XI had formulated a response to the rise of liberalism in the encyclic *Quadragesimo anno*.⁴² The restoration of small communities was named as the first remedy. Secondly came the restriction of the task of government, which would leave more space for the traditional institutions and social groupings which had until then supported and supervised the 'social space'. In limiting the disadvantageous consequences of industrialisation, the most important positions had to be given to the church and the family. It was the warm blanket of Catholicism that was intended to alleviate the damage done. If the church was granted the necessary space for the supervision of this process of transformation, it would also conform to the consequences of industrialisation. 'The whole process can be pointed in the right direction if the church is able to make its demands and is allowed to help. And for this reason, if these demands and wishes are to be met, the industrialisation of Brabant, despite its dangers, cannot be rejected, even from the point of view of the care of souls.'⁴³

The heart of the discussion on the welfare issue concentrated on the question of the extent to which the spread of industrialisation should be aspired to, and to what extent a policy of industrialisation actively promoted by the government should be pursued. The solution to the negative ethical and social consequences of industrialisation, which if they were not supervised would centre on the towns and cities, was found in a reasonable and ordered decentralisation.⁴⁴ The pastoral image of village society was the guideline for this pursuit of decentralisation. In the Welfare Plan the village was put forward as the core of the increasingly industrialised society. By increasing the opportunities for education, the population of Brabant would be trained for the new jobs in the industry and trade sectors. Retraining farm labourers and farmers as industrial employees was also taken into account. To ensure that this social changeover would not bring about a change of living and working environment, the decision was made to keep to the existing pattern of scattered centres

Waar sommige dorpen in Brabant al ten prooi waren gevallen aan de industrialisatie, was dit volgens de opstellers van de preadviezen een proces dat door de boeren zelf was ingezet. Het betrof dan ook vaak industrie die de agrarische bedrijfsvoering ondersteunde. Dat proces liet zich kenmerken door een zekere geleidelijkheid, waardoor het plattelandskarakter van de dorpen behouden kon blijven. Het werkelijke gevaar kwam echter 'van buiten' en had een veel grootschaliger karakter. De vestiging van niet aan de agrarische sector gelieerde industrie zou een ingrijpende inbreuk op de bestaande dorpsstructuur betekenen. Om de schadelijke gevolgen van deze 'inbreuk' zo veel mogelijk te beperken, werd ingezet op een model van geleidelijkheid, synthese en harmonie. De onafwendbare industriesfeer moest worden gekoppeld aan de plattelandssfeer. Het behoud van het Brabantse karakter van de in het industrialisatieproces betrokken dorpen, waarvan het fundament werd gevormd door de katholieke aard van de bevolking, stond voorop. De kerk kreeg in het streven naar de synthese van industrie en platteland een belangrijke rol toebedeeld.⁴⁰ 'De kerk immers met haar dynamische kracht heeft de middelen in handen de grote risico's van de "vermassung" en de vermaterialisering het hoofd te bieden.'⁴¹ De kerk had, bij monde van Paus Pius XI in de encycliek *Quadragesimo anno*, een antwoord geformuleerd op het opkomend liberalisme.⁴² Als eerste remedie werd het herstel van kleine gemeenschappen genoemd. Als tweede de beperking van de overheidstaak, die meer ruimte zou geven aan de traditionele instituties en maatschappelijke groeperingen die tot dan toe de 'sociale ruimte' hadden ondersteund en begeleid. Voor kerk en gezin moesten de belangrijkste plaatsen worden ingeruimd bij de beperking van de nadelige gevolgen van de industrialisatie. Het was de warme deken van het katholicisme dat de berokkende schade moest verzachten. Werd de kerk de nodige ruimte gegund bij de begeleiding van dit transformatieproces, dan zou ze zich ook conformeren aan de gevolgen die de industrialisatie met zich meebracht. 'Het gehele proces kan in goede banen geleid worden als de Kerk haar eisen mag stellen en mag helpen. En daarom is, als deze eisen en wensen te verwezenlijken zijn, ook vanuit zielszorg-standpunt, industrialisatie van Brabant, ondanks gevaren, niet te verwerpen.'⁴³

Het zwaartepunt van de discussie over de welvaartsproblematiek lag bij de vraag in hoeverre spreiding van de industrialisatie moest worden nagestreefd, en in hoeverre een daadwerkelijke door de overheid aangestuurde industrialisatiepolitiek moest worden gevoerd. De oplossing voor de negatieve ethische en sociale gevolgen van de industrialisatie, die zich als ze niet zou worden begeleid zou centraliseren in de steden, werd

and to industrialise them in proportion to their size. In this way the labourer who first earned his wages from the farmer could now get a job in industry without having to move. 'The space outside the village is opened up only to small-scale home-to-work traffic. For other functions, the space remains bounded within the geographical and social enclosure of the existing village.'⁴⁵ The Catholic elite, however, was not, or hardly, aware of the 'dislocatory' effect of this principle of decentralisation. In general, unanimity prevailed regarding the spread of factories throughout Brabant. There was a strikingly optimistic view of the preservation of the individual character of the province: 'When this industrialisation takes place, the main thing is not the establishment of enormous factories in certain centres, with the inevitable corollary that thousands of workers will be sucked out of the villages, but the distribution of factories over the whole region so that the workers can largely remain in the village of their birth. After all, this method means far less radical and abrupt changes in social relations and the regional character will be better preserved.'⁴⁶

Prelude to a new era

In 1952 a book entitled *Het nieuwe Brabant* was published on the initiative of the provincial authorities of North Brabant in which the break with the past was finally sealed. The book had come into being out of necessity because the province had developed so powerfully and rapidly and was operating conspicuously on the front-line. In De Quay's words, 'In this age of major and spectacular changes, sometimes shocking and frightening, North Brabant is clearly shifting to the fore from a position in the

gevonden in een redelijke en geordende decentralisatie.'⁴⁴ Het pastorale beeld van de dorpssamenleving vormde het richtsnoer voor het decentralisatiestreven. Het dorp werd in het Welvaartsplan opgevoerd als de kern van de zich industrialiserende samenleving. De Brabantse bevolking zou geschoold moeten worden voor de nieuwe beroepen in de industrie en handelssector. Ook werd rekening gehouden met de omscholing van landarbeiders en boeren tot industrieel werknemer. Om die maatschappelijke omschakeling niet gepaard te laten gaan met een omschakeling in woon- en leefmilieu werd ervoor gekozen om aan te sluiten bij het bestaande patroon van gespreide kernen, en deze evenredig te industrialiseren. Zo kon de arbeider die eerst bij de boer zijn geld verdiende, nu een baan verkrijgen in de industrie zonder daarvoor van woonplaats te hoeven wisselen. 'De ruimte buiten het dorp wordt alleen opengezet voor het kleinschalige woon-werkverkeer. Voor andere functies blijft de ruimte begrensd binnen de geografische en de sociale omheining van het bestaande dorp.'⁴⁵ De katholieke elite was zich echter niet of nauwelijks bewust van de 'ontwrichtende' werking van dit decentralisatieprincipe. In het algemeen was men eenstemmig van mening dat de fabrieken over geheel Brabant verspreid moesten worden. De optimistische kijk op het behoud van het streekeigen karakter van de provincie was opvallend: 'Niet de vestiging van enorme fabrieken in bepaalde centra met als noodzakelijk gevolg het wegzuigen van duizenden werkrachten vanuit de dorpen, maar de verbreding van de fabrieken over het gehele gewest, waardoor de arbeidenden voor een goed deel in hun geboortedorp kunnen blijven wonen, moet bij deze industrialisatie voorop staan. Door deze methode immers zal niet zo sterk en niet zo bruut in de sociale verhoudingen worden ingegrepen en blijft het gewestelijk karakter beter bewaard.'⁴⁶

40
Immediately after World War II there were signs of a brief revival of Catholicism in North Brabant. The Catholic elite argued for the restoration of the Catholic block. They closed ranks and an image of 'Catholic Brabant' was constructed, which left little room for 'outsiders' and those who thought differently.

41
Rector W.M. Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant' (see note 34).

42
The basic principle of the Catholic *Quadragesimo anno* social plan (1931) was the corporate society. A society that has overcome economic liberalism and the class struggle and where there is unanimous cooperation between the professional classes on the reform of the capitalist society on the basis of a Catholic model.

43
Rector W.M. Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant' (see note 34).

44
Before the war the pursuit of urban planning decentralisation had already been developed in an organic and decentralised model of the city that would absorb the dispersion and growth of the metropolis by means of newly-established communities outside the compact nucleus of the original city. See, among others, Eliel Saarinen, *The city, its growth, its decay, its future*, New York, 1943.

45
Paul Kuypers, 'Brabant op schaal; de mistige dialectiek van de regionale planologie', in: *Ruimtelijke ordening in Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1978, pp. 73-82.

46
Dr H. van Velthoven, *Noord-Brabant: een gewest in opkomst*, Tilburg, 1949, pp. 55-56.

40
Direct na de Tweede Wereldoorlog was er nog sprake van een korte opleving van het katholicisme in Noord-Brabant. Door de katholieke elite werd het herstel van de katholieke zuil bepleit. De geleerden werden gesloten en er werd een beeld geconstrueerd van het 'katholieke Brabant', dat weinig ruimte liet voor 'buitenstaanders' en andersdenkenden.

41
Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant' (zie noot 34).

42
Het uitgangspunt van het katholieke sociale plan *Quadragesimo anno* (1931) is de corporatistische maatschappij. Een maatschappij die het economisch liberalisme en de klasstrijd heeft overwonnen en waarin sprake is van eensgezinde samenwerking van de beroepsstanden tot hervorming van de kapitalistische maatschappij naar katholiek model.

43
Bekkers, 'Het religieus-ethisch aspect van verdere industrialisatie van Noord-Brabant' (zie noot 34).

44
In de vooroorlogse periode was het decentralisatiestreven in stedenbouwkundige zin al uitgewerkt in een organisch en gedecentraliseerd stadsmodel, dat de dispersie en groei van de grootstad zou opvangen middels nieuw op te richten gemeenschappen buiten de compacte nucleus van de originele stad. Zie o.a. Eliel Saarinen, *The city, its growth, its decay, its future*, New York, 1943.

45
Paul Kuypers, 'Brabant op schaal; de mistige dialectiek van de regionale planologie', in: *Ruimtelijke ordening in Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1978, pp. 73-82.

46
H. van Velthoven, *Noord-Brabant een gewest in opkomst*, Tilburg, 1949, pp. 55-56.

rear.⁴⁷ The publication also marked a change in thinking which in the early sixties would result in a change of paradigm. At the seminars in Gemert in 1964, on the theme of 'Life, housing and work in North Brabant', several experts from the provincial authorities and such organisations as ETI and PON,⁴⁸ heralded the end of the 'old rural civilisation'.⁴⁹ The language used in the lectures no longer referred at all to the concerned and ideologically-tinted words of the Welfare Plan. The morally-oriented village-based planning was exchanged for rational and functional thinking that saw North Brabant in the broader picture of area and region. As a result of the increase in scale and of motorisation, North Brabant even assumed a position of importance in the international context. Developments in Brabant were seen as expressions of a more general process of modernisation that was also occurring elsewhere. → p. 22/30

What is striking, however, is the ease with which various experts distanced themselves from the ideas contained in the Welfare Plan. 'Ladies and gentlemen, one might say – though it would be rather extreme – that the 1947 Welfare Plan comprised progressive economic thinking and an expatiation on the pattern of life that had been known since time immemorial', were among the statements by the PON staff member J.C.C. van de Lest MA in his lecture on post-war social developments in Brabant.⁵⁰ According to him, the Welfare Plan still explicitly equated the territorial housing environment to the social environment. The idea that the two environments could remain coupled together by spreading industrialisation ignored the fact that the social development of the countryside was driven not only by industrialisation but also by the broader and autonomous process of urbanisation. This process, that was conceived not only in physical but also in mental terms, comprised a wide range of developments including increased mobility, the introduction of various forms of higher education, the growth of recreation, the immigration of ethnic minorities and the spread of television, radio and newspapers. Urbanisation like this meant that each individual's social environment became enormously extended and differentiated. This would result in the fragmentation of the village community, which was considered to be homogeneous, because, 'what the recreational sector offers us does not necessarily correspond to what your church community offers you or what the family is aware of'.⁵¹ Urbanisation initiated a further uncoupling of the social and territorial domain. The local environment was increasingly conceived of as a residential place from where the various spheres of life could expand. This

Prelude op een nieuwe tijd

In 1952 verscheen een door het provinciebestuur van Noord-Brabant geïnitieerd boekwerk met de titel *Het nieuwe Brabant*. Hierin wordt de breuk met het verleden definitief bezegeld. Het boek kwam noodzakelijkerwijs tot stand doordat de provincie zich zo snel en krachtig had ontwikkeld en opvallend in de frontlinie opereerde. In de woorden van De Quay: 'In deze tijden van grote en grootse veranderingen, schokkend en beangstigend soms, schuift Noord-Brabant van een plaats in de achterste rijen duidelijk naar voren'.⁴⁷ Deze publicatie markeert ook een verandering in het denken dat begin jaren zestig zou uitmonden in een paradigmawisseling. Op de Gemertse studiedagen in 1964 werd aan de hand van het thema 'Leven, wonen en werken in Noord-Brabant' door enkele deskundigen van de provincie en organisaties als ETI en PON,⁴⁸ het einde van de 'oude platelandsbeschaving' aangekondigd.⁴⁹ In de lezingen werd een taalgebruik gehanteerd dat in niets meer refereerde aan de bezorgde en ideologisch gekleurde woorden van het Welvaartsplan. De moreel georiënteerde dorpsplanologie werd ingeruild voor een rationeel en functioneel denken dat Noord-Brabant in het grotere verband van streek en gewest bezag. Door de schaalvergroting en motorisering werd zelfs de positie van Noord-Brabant in een internationale context van belang. De ontwikkelingen in Brabant werden gezien als uitingen van een meer algemeen proces van modernisering dat ook elders plaatsvond. → p. 24/32

92

Opvallend is echter het gemak waarmee diverse deskundigen afstand namen van de gedachten die waren opgetekend in het Welvaartsplan. 'Men mag, dames en heren, stellen – zij het enigszins extreem – dat het Welvaartsplan 1947 een *vooruit-denken* inhield op economisch terrein en een *verwijlen* bij het leefpatroon, dat men vanouds kende', zo sprak PON-medewerker drs. J.C.C. van de Lest in zijn lezing over de naoorlogse maatschappelijke ontwikkeling van Brabant.⁵⁰ In het Welvaartsplan werd volgens Van de Lest de territoriale woonomgeving nog nadrukkelijk gelijkgesteld aan de sociale omgeving. De idee dat de koppeling van beide omgevingen behouden kon blijven door de industrialisatie te spreiden, ging voorbij aan het feit dat de maatschappelijke ontwikkeling van het platteland niet alleen door de industrialisatie werd voortgestuwd, maar door een meer omvattend en autonoom proces, namelijk dat van de verstedelijking. Het verstedelijkingsproces, dat niet alleen in fysieke maar ook in mentale zin werd opgevat, bestond uit een breed scala van ontwikkelingen, zoals onder andere de mobiliteitsgroei, de introductie van verschillende vormen van voortgezet onderwijs, de opkomst van de recreatie, de immigratie van allochtonen en de versprei-

development had immediate consequences for the conception of the local community and the formulation of an urban planning framework within which such a community might develop. Van de Lest dismissed the approaches directed towards a restoration of the community aspiration, as expressed in the Welfare Plan, as a negation of actual development. The future task must not concentrate on the reformulation of 'territorial cohabitation', but rather on the search for a different level of social integration.

Paradoxically, in spite of the consequences of uncoupling territorial and social domains, the post-war urban planning discipline was actually greatly inspired by the shaping of 'territorial cohabitation'. The discipline translated this cohabitation into spatial terms by means of the concept of the neighbourhood. This notion formulated a new urban planning exercise, which consisted of the physical-spatial restructuring of a city in order to counter the social, cultural and political degeneration of the individual.

After all, the individual remained 'psychologically uprooted' in the existing city. So the neighbourhood concept included both material and psychological components. According to W.F. Geyl, the well-known advocate of the neighbourhood concept, the need for a better society, 'the bad housing conditions, the "unnaturalness" of life in the big city, the futility of mechanised labour and recreation', led to the need for a harmonious community to live in.⁵² It appeared from the anti-urban and organic notion of the neighbourhood concept that, as Van de Lest described, the increase in social-spatial scale was in many cases ahead of the increase in psychological scale. Whereas the social and societal reality could be characterised as differentiated, varied in form, discordant, mobile and dynamic, the urban planning response was narrowed to a harmonious model. More generally, the application of the 'neighbourhood concept' was expected to lead to an organic and articulated city, where human existence could evolve towards a communal life in hierarchically-structured, orderly spatial units. When urban planning was employed as an instrument for the development of a well-struct-

93

ding van televisie, krant en radio. Dit verstedelijkingsproces zorgde er tevens voor dat de sociale leefwereld van individuen sterk werd opgerekt en gedifferentieerd. Hierdoor werd een fragmentatie van de als homogeen ervaren dorpsgemeenschap in de hand gewerkt, want 'wat de ontspanningssector ons voorhoudt hoeft zeker niet altijd te kloppen met wat Uw kerkgenootschap U voorhoudt of waarvan het gezin op de hoogte is'.⁵¹ Het verstedelijkingsproces initieerde een verdergaande ont koppeling van het sociale en het territoriale domein. De lokale omgeving werd steeds vaker opgevat als een woonoord van waaruit de verschillende levenssferen zich konden ontplooiën. Deze ontwikkeling had directe consequenties voor de conceptie van de lokale gemeenschap en de formulering van een stedenbouwkundig kader waarbinnen deze gemeenschap zich zou kunnen ontwikkelen. Benaderingen die waren gericht op een herstel van het gemeenschapsstreven, zoals in het Welvaartsplan tot uitdrukking gebracht, werden door Van de Lest dan ook afgedaan als een negatie van feitelijke ontwikkelingen. De toekomstige opgave zou zich niet moeten concentreren op de herformulering van het 'territoriaal samenzijn', maar eerder op het zoeken naar een ander niveau van sociale integratie.

Paradoxaal is dat ondanks de consequenties van de ont koppeling van het territoriale en sociale domein, de stedenbouwkundige discipline in de naoorlogse periode nu juist sterk geïnspireerd raakt door de vormgeving van het 'territoriaal samenzijn'. De discipline vertaalde dit samenzijn in ruimtelijke zin middels het concept van de wijkgedachte. Deze gedachte formuleerde een nieuwe stedenbouwkundige opgave, die bestond uit de fysiek-ruimtelijke herstructurering van de stad ten einde sociale, culturele en politieke verloedering van het individu tegen te gaan. Dit individu bleef immers 'geestelijk ontworteld' in de bestaande stad. De wijkgedachte omvatte dus zowel een materiële als een geestelijke component. De behoefte aan een betere maatschappij, 'de slechte woningtoestanden, de "onnatuurlijkheid" van het leven in de groote stad, de doelloosheid van den gemechaniseerde arbeid en de ontspanning', deden volgens de bekende protagonist van de wijkgedachte, W.F. Geyl, de behoefte ontstaan

47
J.E. de Quay, 'Inleiding', in: *Het Nieuwe Brabant*, Vol I, 1952, p. 6.

48
Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant.

49
The Gemert seminars functioned as a platform for people from business, the church, the authorities, science and social organisations to discuss the social issue of the relationship between the church, labour and society.

50
J.C.C. van der Lest MA, 'De maatschappelijke ontwikkeling', in: *Leven, wonen, werken in Noord-Brabant*, report of the social seminars in Gemert on July 17, 18 and 19, 1964, Bossche Diocesane Bond der Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging, 's-Hertogenbosch, 1964.

51
Ibid., p. 62.

52
W.F. Geyl, 'De opbloei van de wijkgedachte', *Bouw*, April 13, 1946, p. 366.

47
J.E. de Quay, 'Inleiding', in: *Het Nieuwe Brabant*, deel I, 1952, p. 6.

48
Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant.

49
De Gemertse studiedagen functioneerden als een platform voor mensen uit het bedrijfsleven, de kerk, het bestuur, de wetenschap en sociale organisaties om met elkaar de maatschappelijke problematiek van de verhouding tussen kerk, arbeid en samenleving te bespreken.

50
J.C.C. van der Lest, 'De maatschappelijke ontwikkeling', in: *Leven, wonen, werken in Noord-Brabant*, *Verslag der sociale studiedagen te Gemert 17-18-19 juli 1964*, Bossche Diocesane Bond der Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging, 's-Hertogenbosch, 1964.

51
Ibidem, p. 62.

tured community, the discipline entered into an entirely new domain.

Beyond urban fear

This view is of an urban landscape, an ensemble of cities and conurbations, the mirror-image of the situation a century ago.
[Welfare Balance, 1965]

The ideas that were made public in Gemert in 1964 assumed official form in the 'North-Brabant Welfare Balance' document in 1965. In the second part of this publication, the 'Development Plan', the compilers tried to present an all-embracing physical plan for the province. The estimate the compilers made of the average population density of Brabant in 1990 was 555 inhabitants per square kilometre. If one compares this with the densities in the Randstad (2600) and the Ruhr area (3000) at the time, → p. 27/39 Brabant came out of the contest 'unharméd'. According to the compilers the problem for the future was not so much the density as the form it took in the available space. The liveability of Brabant space would not be endangered by too high a population density, but rather by increasing fragmentation. This fragmentation was connected to the spatial structure of the province in which economy and population were spread according to the village pattern. The increase in the population of North Brabant was mainly due to people from other provinces settling there, especially from the Holland Randstad. This trend was found in all parts of the province except Central Brabant. If this phenomenon is considered in combination with the then powerful economic development of Brabant and Limburg, the conclusion seems to be that the economic focus of the Netherlands was gradually shifting southwards.

The relationship between socio-economic development and the spatial potential and conditions was at the heart of the Welfare Balance. 'The fragmentation of space in Brabant forces one to adopt a position. The policy should focus on doing justice to the positive aspects of the "migration to the countryside", while on the other hand the open space has to be protected against erosion.'⁵³ The aspiration was for a clear segmentation of space in Brabant, whereby the various forms of habitation, work and recreation could also be expressed in spatial terms in all their differentiation. Openness had to be preserved. Urbanisation was allowed to take its own course in designated areas. Outside these areas the erosion of space had to be combated. The plan arrived at consisted of four large, six medium and twelve small urban units, a total of

aan een harmonische leefgemeenschap.⁵² Uit de antistedelijke en organische conceptie van de wijkgedachte bleek dat, zoals Van de Lest het omschreef, de sociaal-ruimtelijke schaalvergroting in veel gevallen voorliep op de mentale schaalvergroting. Waar de sociaal-maatschappelijke werkelijkheid zich liet kenschetsen als gedifferentieerd, veelvormig, conflictueus, mobiel en dynamisch, werd het stedenbouwkundig antwoord verenigd tot een harmonisch model. Meer algemeen werd gesteld dat de toepassing van de 'wijkgedachte' zou leiden tot een organische en gelede stad, waar het menselijk bestaan in hiërarchisch gestructureerde en overzichtelijke ruimtelijke eenheden tot een gemeenschapsleven kon komen. Met de inzet van de stedenbouw als instrument voor de ontwikkeling van een overzichtelijke gemeenschap, begaf de discipline zich op een geheel nieuw terrein.

De stedelijke angst voorbij

Dit beeld is er een van een stadslandschap, een geheel van steden en stedelijke agglomeraties, het spiegelbeeld van een eeuw geleden. [Welvaartsbalans, 1965]

94

De gedachten die in 1964 in Gemert openbaar werden gemaakt, kregen in 1965 een officiële vertaling middels de nota *Noord-Brabant Welvaartsbalans*. In het tweede deel van deze publicatie, het zogenaamde Ontwikkelingsplan, probeerden de opstellers een allesomvattend ruimtelijk plan voor de provincie te presenteren. De schatting die de opstellers maakten voor de gemiddelde bevolkingsdichtheid van Brabant in 1990 was 555 inwoners/km². Vergelijkt men dit met de toenmalige dichtheden van de Randstad (2600 inwoners/km²) en het Ruhrgebied (3000 inwoners/km²), dan kwam Brabant nog 'ongeschonden' uit de strijd. Volgens de opstellers was het ook niet zozeer de dichtheid, maar eerder de manier waarop deze zich manifesteerde in de ruimte het probleem van de toekomst. De leefbaarheid van de Brabantse ruimte zou niet worden bedreigd door een te hoge bevolkingsdichtheid, maar eerder door een toenemende versnippering. Deze versnippering hield verband met de ruimtelijke structuur van de provincie waarin economie en bevolking in een dorpsgewijs verband waren gespreid. De toename van de bevolking in Noord-Brabant was voornamelijk te danken aan de vestiging van personen uit andere provincies, in het bijzonder vanuit de Randstad Holland. Deze tendens was, met uitzondering van Midden-Brabant, in alle Brabantse gewesten te constateren. Wanneer men dit verschijnsel beschouwt in samenhang met de toenmalige krachtige economische ontwikkeling van Brabant en Limburg, moet de conclusie

→ p. 24/33

p. 25/34-36
p. 26/37

→ p. 27/39

→ p. 24/33

p. 25/34-36
p. 26/37

22 'urban' areas separated by intermediate spaces of a minimum of four kilometres. The urban area would cover approximately 41 per cent of the province and the rural part 59 per cent. The urban areas were grouped along the row of Brabant cities and thereby formed the 'North-Brabant Conurbation',⁵⁴

→ p. 26/38
p. 27/40

The plan deliberately aims for a division of the province into rural and urban areas. There was an attempt to create the maximum opportunity for development and as favourable a climate as possible for settlement in both areas. In rural areas a start was able to be made on large-scale and modern land consolidation. In the urban areas the aim was a concentration of population and employment which might lead to an improvement in care functions, public transport and industrialisation. From the point of view of the compilers, the Development Plan could be conceived as a synthesis, with the creation of the rural-urban dichotomy and the separate development of the two poles. This synthesis, however, was of a completely different nature to that in the Welfare Plan.

In the Welfare Plan the concern for employment was paramount and this is where the notion of distribution came from. The studies for the Development Plan, fifteen years later, were largely prompted by the increase in scale of a number of developments in society. The philosophy that accompanied this introduced a rift with the ideas made concrete in the Welfare Plan. It is striking that in the Development Plan, unlike in the Welfare Plan, the emphasis is on the development of the urban areas. Gone is any mention of the possible harmful consequences of urban life. The fear of the large city seems almost to have been transformed into an ode to the landscape of the Brabant cities. The negative social-religious consequences of urban concentration, still such a clear thread in the thinking of preliminary advisers such as Van Loon and Verdijk, have now been swapped for an optimistic and abstract belief in urban developments.⁵⁵ The countryside was now put forward as the green counter-mould to the conurbation, a setting against which urban developments could take place. In order to adequately guide the developments in city and country, and the

→ p. 26/38
p. 27/40

95

zijn dat het economisch zwaartepunt van Nederland langzaam in zuidelijke richting verschoof.

De relatie tussen de sociaal-economische ontwikkeling enerzijds en de ruimtelijke mogelijkheden en voorwaarden anderzijds stond centraal in de Welvaartsbalans. 'De versnippering van ruimte in Brabant dwingt tot een stellingname. Het beleid dient erop gericht te zijn aan de positieve aspecten van de "trek naar buiten" recht te doen, anderzijds dient de open ruimte tegen aantasting te worden bewaard.'⁵³ Men wilde een duidelijke geleiding van de Brabantse ruimte nastreven, waarin de verschillende vormen van wonen, werken en recreatie in hun differentiatie ook ruimtelijk tot uitdrukking konden worden gebracht. De openheid diende bewaard te blijven. Binnen daarvoor aangewezen gebieden kon de verstedelijking haar gang gaan. Daarbuiten moest een aantasting van de ruimte worden tegengegaan. Men kwam tot een plan dat bestond uit vier grote, zes middelgrote en twaalf kleinstedelijke eenheden, in totaal 22 'urbane' gebieden die onderling door tussenruimten van minimaal vier kilometer van elkaar werden gescheiden. Het urbane deel zou ongeveer 41 procent van de oppervlakte van de provincie in beslag nemen, en het rurale deel 59 procent. De urbane gebieden werden gegroepeerd langs de Brabantse stedenrij en vormden zo de 'Conurbatie Noord-Brabant',⁵⁴

In het plan is bewust gestreefd naar een verdeling van de provincie in rurale en urbane gebieden. Gepoogd werd om maximale ontplooiingsmogelijkheden te creëren en een zo gunstig mogelijk vestigingsklimaat te scheppen in beide gebieden. In de rurale gebieden kon een groots opgezette en moderne ruilverkaveling worden geëntameerd. In de stedelijke gebieden zou een concentratie van bevolking en werkgelegenheid worden nagestreefd. Deze concentratie zou tot een verbetering van verzorgende functies, openbaar vervoer en industrialisatie kunnen leiden. In de optiek van de opstellers kon het Ontwikkelingsplan, met de instelling van de ruuraal-urbane dichotomie en de afzonderlijke ontwikkeling van beide polen, worden opgevat als een synthese. Deze synthese was echter van een geheel andere aard dan die in het Welvaartsplan.

In het Welvaartsplan vormde de zorg voor werkgelegenheid het hoofdthema. De spreidingsgedachte vloeide hieruit voort. De studies voor het Ontwikkelingsplan, vijftien jaar later, zijn in belang-

53 Noord-Brabant Welvaartsbalans, *Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant*, Vol II, *De ruimtelijke ontwikkeling*, published by the Province of North Brabant, 's-Hertogenbosch, 1965, pp. 77-82: 'Slotbeschouwing'.

54 A conurbation is conceived as a large body of urban and/or regional agglomerations. The Ruhr area is given as an example of a conurbation abroad.

55 Indicative of this is the language used in the Welfare Balance. Terms used include 'Super-regional industrial estates', 'metropolitan development trends', 'maximum development potential', 'the advance of the South'. It is clear that the future was all that mattered and there was no longer any space for historical reflection and retroactive considerations.

52 W.F. Geyl, 'De opbloei van de wijk-gedachte', *Bouw*, 13 april 1946, p. 366.

53 Noord-Brabant Welvaartsbalans, *Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant*. Deel II, *De ruimtelijke ontwikkeling*, provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, 1965, pp. 77-82, 'Slotbeschouwing'.

54 Een conurbatie werd opgevat als een groot samenstel van stads- en/of streekagglomeraties. Als buitenlands voorbeeld van een conurbatie gold het Ruhrgebied.

balance between the two, planning appeared on the scene. Or as the director of the Provincial Planning department put it, 'Urban development has been deepened and broadened and has now become general and physical planning; spatial policy has become a very important part of the government's general social policy.'⁵⁶ Because it became much more scientific, the design-oriented discipline of urban development was transformed into the policy-forming discipline of planning. Planning was oriented towards a social-economic transformation of society, with the future as guiding light. The form and development of the existing situation offered this discipline insufficient comfort. The most appropriate method for anticipating a future society was the negation of the existing one. Planning implied a structuring that took little account of the social and geographic characteristics of the area, but focused explicitly on exogenous influences from outside the province.⁵⁷ From then on it was a matter of 'utilising economic potential' and 'taking up a good competitive position'.⁵⁸ The structuring of the social space and its embedding in a geographic context was not considered to be one of the planner's tasks, but was handed over to the individual, and was marginalised as a separate recommendation on the side: 'In all the efforts one puts into improving the social space in Brabant, attention must not be focused any the less on the psychological side of social problems.'⁵⁹

The conception of an urban landscape

The Central and East Brabant regional plan drawn up by the province in 1978 was an elaboration on the national recommendations that appeared in the Second and Third Memoranda on Physical Planning. The provincial authorities stated that the aim of the regional plan was to form a planning framework that allowed sufficient space for the various regions and local districts, so that advantage could be taken of unforeseen developments. This notion grew directly out of the Third Memorandum, which had abandoned the all-embracing blueprint type of planning. In the introduction to the regional plan, the compilers observed a number of significant spatial developments in the Central and East Brabant region. They had appeared very quickly after the publication of the Development Plan. The major cities had hardly grown at all, but the rural centres had grown substantially, there had been a fragmentation of the space, the rural area had lost much of its character, and the urban social climate had become considerably impoverished. The optimism expressed in the Development Plan therefore had to be drastically adjusted on several points.

→ p. 25/35

rijke mate ingegeven door de schaalvergroting van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. Het denken dat daarmee gepaard gaat, introduceert een breuk met de gedachten die in het Welvaartsplan zijn geconcretiseerd. Opvallend is dat in het Ontwikkelingsplan, in tegenstelling tot in het Welvaartsplan, de nadruk is gelegd op de ontwikkeling van de stedelijke gebieden. Men rept met geen woord meer over de eventuele schadelijke gevolgen van het stedelijke leven. De angst voor de grootstad lijkt haast getransformeerd in een lofzang op het landschap van de Brabantse steden. De negatieve sociaal-religieuze gevolgen van stedelijke concentratie, nog zo duidelijk aanwezig in het denken van preadviseurs als Van Loon en Verdijk, is nu ingeruild voor een optimistisch en abstract geloof in stedelijke ontwikkelingen.⁵⁵ Het platteland werd nu alleen opgevoerd als de groene contramal van de stedelijke agglomeratie, als een decor waartegen de stedelijke ontwikkelingen zich konden aftekenen. Om de ontwikkelingen in stad en platteland, en de balans tussen beide, op adequate wijze te begeleiden, verscheen de planologie op het toneel. Of zoals de directeur van de Provinciale Planologische Dienst het onder woorden bracht: 'De stedenbouw is verdiept en verbreed tot planologie en ruimtelijke ordening; het ruimtelijk beleid is een zeer belangrijk onderdeel geworden van het algemeen maatschappelijk beleid van de overheid.'⁵⁶ De op het ontwerp gerichte discipline van de stedenbouw werd door een sterke verwetenschappelijking getransformeerd tot de beleidsbepalende discipline van de planologie. De planologie was gericht op een sociaal-economische transformatie van de maatschappij, waarbij de toekomst als richtsnoer diende. De vorm en ontwikkeling van de bestaande situatie boden voor deze discipline onvoldoende soelaas. Om in te kunnen spelen op de toekomstige maatschappij vormde de negatie van het bestaande de meest geëigende methode. De planologie hield een ordenen in dat zich weinig gelegen liet liggen aan de sociale en geografische karakteristiek van de streek, maar richtte zich expliciet op exogene invloeden van buiten de provincie.⁵⁷ Vanaf dat moment gaat het om het 'benutten van economische potenties' en 'het innemen van een goede concurrentiepositie'.⁵⁸ Het ordenen van de sociale ruimte en de inbedding daarvan in een geografische context worden niet tot het takenpakket van de planoloog gerekend, ze worden uit handen gegeven aan het individu en gemarginaliseerd tot een losse aanbeveling in de kantlijn: 'Bij alle inspanningen die men zich voor het verbeteren van de Brabantse leefruimte wil getroosten zal de aandacht dan ook niet minder sterk gericht moeten zijn op de geestelijke zijde van de maatschappelijke problemen.'⁵⁹

→ p. 28/41

According to the compilers of the regional plan, North Brabant was in a period of metamorphosis; work had to be done on forming a new identity in both the cities and the landscape. City and country, still seen as two separate domains in the Development Plan, were now part of a new configuration that was given the name 'urban landscape'. After all, the existing contrast between the two had become blurred in both a spatial and psychological sense. The cause of this was sought both in the complex composition of the cities, where the countryside functioned increasingly as a landscape zone between the built areas, and in the scattered pattern of settlement that was so typical of Brabant. However, the overlap and interweaving of the rural and the urban domains had led to an impoverishment of the landscape, a fragmentation of the space and the loss of Brabant's identity. But despite this people were hopeful for the future: 'North Brabant still possesses attractive bases for future developments in the form of the landscape and the widely-distributed pattern of urbanisation. It is virtually certain that the "city of the future" will not be the compact city of the nineteenth century, but one or other form of green extended city, an urban landscape. In this respect the existing conditions in Brabant provide many points of contact, more than the polder landscape of the Randstad, for example.'⁶⁰

A plan for the future was drawn up on the basis of the characteristics and potential of city and landscape, and taking the values of the landscape and the natural environment into account. A plan in which both urban and rural environments were able to develop. The developments that took place in the rural area and the continuing urbanisation were considered as a single issue. 'In the regional plan the natural landscape was considered to be a structuring element in the organisation of the urban regions as a whole. It is primarily in their relationship with the landscape that most justice can be done to the individual characteristics of the area and the clearest identity of an urban region can be attained. The particular features of Brabant

56
W.A.S. van Meel, 'Het ruimtelijk beleid', in: *Leven, wonen, werken in Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1964, p. 43.

57
The high degree of abstraction is characteristic of many of the reflections in the Welfare Balance and the map material for the Development Plan. Now that urban agglomerations were being absorbed into regional agglomerations, which in their turn were being absorbed into the wider context of the North Brabant conurbation, the specific concrete context of the region was vanishing from view.

58
Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant. Part II, Spatial development, p. 79, 'Slotbeschouwing; een perspectief'.

59
Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant. Part II, Spatial development.
60
Regional plan project for Central and Eastern Brabant, *Discussienota; planvorming in hoofdlijnen*, published by the Province of North Brabant, 's-Hertogenbosch, 1975.

De conceptie van een stadslandschap
Het door de provincie opgestelde streekplan Midden- en Oost-Brabant uit 1978 is een uitwerking van de landelijke aanbevelingen die in de Tweede en Derde Nota *Ruimtelijke Ordening* zijn verschenen. Wat men met het streekplan beoogde, zo stelde het provinciebestuur, was de vorming van een plankader dat voldoende ruimte liet aan de verschillende gewesten en gemeenten, zodat ingespeeld kon worden op niet-voorzien ontwikkelingen. Deze gedachte kwam rechtstreeks voort uit de Derde Nota, waarin een allesomvattende blauwdrukplanning was verlaten. Bij de inleiding op het streekplan constateerden de opstellers een aantal belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen in de regio Midden- en Oost-Brabant. Deze ontwikkelingen hadden zich sinds het verschijnen van het Ontwikkelingsplan in rap tempo gemanifesteerd. De grote steden waren weinig, en de landelijke kernen hard gegroeid, er was een versnippering van de ruimte opgetreden, het landelijk gebied had veel van zijn karakter verloren en het stedelijke leefklimaat was sterk verschaald. Het optimisme dat in het Ontwikkelingsplan werd geuit, moest dus op een aantal punten drastisch worden bijgesteld.

Volgens de opstellers van het streekplan bevond Noord-Brabant zich in een tijdperk van metamorfose; zowel in de steden als in het landschap moest gewerkt worden aan een nieuwe identiteit. Stad en platteland, in het Ontwikkelingsplan nog beschouwd als twee afzonderlijke domeinen, werden nu opgenomen in een nieuwe constellatie, die als stadslandschap werd betiteld. Het aanwezige contrast tussen beide was immers vervaagd, zowel in ruimtelijk als in mentaal opzicht. De oorzaak van deze vervaging werd enerzijds gezocht in de complexe opbouw van de steden, waarbij het platteland steeds vaker als landschapszone tussen de bebouwing fungeerde, en anderzijds in het voor Brabant zo kenmerkende gespreide nederzettingenpatroon. De vervloeiing en verlecting van het rurale en het urbane domein hadden echter geleid tot een verschraving van het landschap, een verbrokkeling van de ruimte en een verlies van de identiteit van Brabant, het

55
Indicatief hiervoor is de taal die men in de Welvaartsbalans hanteert. Men spreekt over superregionale industrieterreinen, metropolitane ontwikkelings-tendenties, maximale ontplooiingsmogelijkheden, het zuiden in opmars. Duidelijk is dat men zich met volle overgave op de toekomst stort. Voor historische reflectie en retroactieve beschouwingen is geen plaats meer.

56
W.A.S. van Meel, 'Het ruimtelijk beleid', in: *Leven, wonen, werken in Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch, 1964, p. 43.

57
Kenmerkend voor veel van de beschouwingen in de Welvaartsbalans en het kaartmateriaal over het Ontwikkelingsplan is het hoge abstractieniveau. Nu stadsagglomeraties opgaan in streekagglomeraties, en die op hun buurt weer worden opgenomen in het grotere verband van de conurbatie Noord-Brabant, verdwijnt de concrete en specifieke fysieke context van de regio uit het zicht.

58
Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant. Deel II, De ruimtelijke ontwikkeling, p. 79, 'Slotbeschouwing; een perspectief'.

provide many attractive elements. The approach which formerly led spontaneously to individuality at a local level can now – in plan-form – be followed on a regional scale by allowing urban development to go along with the regional landscape.⁶¹ It appears from this statement that Brabant's 'individuality' was not connected to the social and cultural space in society, but was separated from it and conceived as a physical support for the formation of future plans.

Attempts were made to capture the incrementally-created state of the pre-industrial rural landscape in 'planning' concepts, in order to employ them anew where it was considered necessary.

As a result of mobility, the small centres – which had lost their original function – also came within reach of the urban housing market. The original link between housing and work in these villages, as put forward in the Welfare Plan, thereby disappeared. For the same reason the small-scale growth of housing stock in the villages was no longer so self-evident. As a result of these exogenous influences, villages and rural areas were opened up to a limitless world. Urban and rural housing cultures came into contact with one another. In the nineteen-sixties and seventies, with the first wave of suburbanisation, this naturally created all manner of conflicts that brought social and cultural changes of varying degrees to the countryside. However, the process of transformation was also set in motion from the inside, by rural society itself. The agrarian space was radically changed by, among other things, advancing industrialisation, expanding educational possibilities, the mechanisation and upscaling of the business of farming, and the crumbling of the power of the church.⁶²

In order to combat the further distribution and suburbanisation of the population, the growth grades model was devised. This model was based on the existing pattern of centres. It allotted every centre a growth grade, depending on its location, economic importance and size, to which was then linked a particular quota of homes to be built. In this way it was possible to establish the volume of building allowed in each centre. The policy aim was not the way the numbers were dealt with, but the number itself – even though 'how' was very much an issue. 'Many post-war expansions lack a connection with the natural structure that characterised the old cities and villages. This is, among other things, a consequence of the housing shortage and the trend towards large-scale building as opposed to the small-scale growth of the past.'⁶³ In order to remedy this shortcoming, the underlying landscape was declared to be the most important support of spatial 'individuality'. It was

'Brabants eigene'. Maar desondanks zag men de toekomst hoopvol tegemoet: 'Voor de toekomstige ontwikkelingen bezit Noord-Brabant in het landschap en het uiteengelegde verstedelijkingspatroon nog steeds aantrekkelijke uitgangspunten. Het is namelijk vrijwel zeker dat de "stad van de toekomst" niet de compacte stad van de 19e eeuw zal zijn, maar een of andere vorm van een groene uiteengelegde stad, een *stadslandschap*. De Brabantse "gegevenheden" bieden in dit opzicht vele aanknopingspunten, meer bijvoorbeeld dan het polderlandschap van de Randstad.'⁶⁰

Op grond van de karakteristieken en de potenties van stad en landschap en met inachtneming van de waarden van het landschap en het natuurlijke milieu, werd een plan voor de toekomst ontworpen. Een plan waarin zowel stedelijke als landelijke milieus zich konden ontwikkelen. De ontwikkelingen die zich voordeden in het landelijke gebied en de voortgaande verstedelijking werden als één probleemveld beschouwd. 'Voor de inrichting van de stadsregio's als geheel wordt in het streekplan het natuurlijke landschap van structurende betekenis geacht. Vooral in de relatie met het landschap kan het streekeigene tot zijn recht komen en kan de sterkste identiteit van een stadsregio bereikt worden. Met name in Brabant biedt het streekeigene vele aantrekkelijke gegevenheden. De aanpak die vroeger spontaan op lokaal niveau tot eigenheid leidde, kan nu ook – planmatig – op regionale schaal gevolgd worden door de stedenbouw op het regionale landschap te laten inspelen.'⁶¹ De Brabantse 'eigenheid' werd, zo blijkt uit de voorgaande uitspraak, niet verbonden met de sociale en culturele ruimte van de samenleving, maar ervan losgekoppeld en als een fysieke drager voor toekomstige planvorming opgevat. Men probeerde de incrementeel ontstane situatie van het pre-industriële rurale landschap in 'plano-logische' begrippen te vatten om ze, waar nodig geacht, weer opnieuw in te kunnen zetten.

Ook de kleine kernen, die de oorspronkelijke functies verloren, kwamen door de mobiliteit binnen het bereik van de stedelijke woningmarkt. Daarmee verviel de oorspronkelijke koppeling van woon- en werkplaats in deze dorpen, zoals in het Welvaartsplan tot uitdrukking was gebracht. Ook verdween hierdoor de vanzelfsprekendheid van kleinschalige aangroei van het woningbestand in de dorpen. Door deze exogene invloeden werden de dorpen en het landelijke gebied ontsloten voor een onbegrensde wereld. De stedelijke wooncultuur kwam in aanraking met de landelijke wooncultuur. Dit leverde in de jaren zestig en zeventig, met de eerste suburbanisatiegolf, natuurlijk allerlei conflicten op die het platteland in meer of mindere mate sociaal en cultureel deden veranderen. Het transformatieproces werd echter ook van binnen-

thought, and the hope was certainly expressed, that the measures put forward in the regional plan would bring about a sensible alternation of landscape and building, without the characteristics of the region being damaged even more.

Because 'with regard to the space in the province as a whole it must be noted that as a consequence of the massive spread of building, the impoverishment of the landscape and the breaking up of space, the province has lost much of its character.'⁶⁴

Despite the fact that the difference between the countryside and the city was no longer permanently delineated, or at least was starting to display a certain diffuseness, a contrasting approach to the city versus countryside was preferred as the guiding principle in the regional plan. As indicated in the main structure of the plan, urbanisation was to be concentrated in the five provincial urban areas. In addition, the complementary 'small centres policy' implied that in general, people who were born and raised in a village, or were economically tied to it, had to be given the chance to live in a small centre. However, the restriction of growth ought not to lead to pressure on liveability. So as soon as the facilities in the small centres saw their chances of survival diminishing, new building was to be permitted.

The paradox of planning

*We only try to gain possession of our own landscape at the moment we realise we are losing it.*⁶⁵ [C. Verhoeven, 1968]

Half a century of provincial policy discourse on the spatial future of North Brabant can be interpreted as an ambivalent quest for a lost paradise. Although the blessings of progress are embraced, people still believe in a 'characteristic Brabant'. Just after World War II this was based not only on a close involvement in the social environment of rural society, which assumed a concrete form in the villages, but also on an anti-urban ideology. This involvement was later exchanged for a more distanced view. In this

uit, door de plattelandssamenleving zelf, in gang gezet. Door onder andere de voortschrijdende industrialisatie, de toegenomen mogelijkheden in het onderwijs, de mechanisering en schaalvergroting van de bedrijfsvoering in de landbouw en de afbrokkeling van de kerkelijke macht werd de agrarische ruimte ingrijpend gewijzigd.⁶²

Om verdere spreiding en suburbanisering van de bevolking tegen te gaan bedacht men het model van de groeiklassen. Dit model ging uit van het bestaande patroon van kernen. Het kende elke kern, afhankelijk van de ligging, economische importantie en grootte, een groeiklasse toe. Aan deze groeiklasse werd vervolgens een bepaald quotum van te bouwen woningen gekoppeld. Zo wist men voor elke kern de omvang van de bouwopgave vast te stellen. Niet de manier waarop omgegaan diende te worden met het aantal, maar het aantal zelf werd tot beleidsmatig doel verheven. En dat terwijl men wel degelijk de noodzaak van 'de manier waarop' voelde. 'Veel na-oorlogse uitbreidingen missen de aansluiting op de natuurlijke structuur die de oude steden en dorpen kenmerkte. Dit is onder meer een gevolg van de woningnood en de neiging tot grootschalig bouwen in tegenstelling tot het kleinschalig groeien van vroeger.'⁶³ Om dit euvel te verhelpen verklaarde men de landschappelijke onderlegger als belangrijkste drager van de ruimtelijke 'eigenheid'. Men dacht, en sprak in ieder geval de hoop uit, dat met de in het streekplan opgestelde maatregelen een zinnige afwisseling tussen landschap en bebouwing bewerkstelligd kon worden, zonder dat daarbij de karakteristieken van de regio verder geweld werd aangedaan. Want 'ten aanzien van de ruimte in de provincie als geheel moet worden opgemerkt dat als gevolg van de grote spreiding van de verstening, de landschappelijke verschrapping en verbrokkeling van de ruimte, de provincie veel karakter heeft verloren'.⁶⁴

Ondanks het feit dat het verschil tussen stad en platteland niet meer vastomlijnd was, of op zijn minst diffuse trekken begon te vertonen, gaf men aan een contrastrijke benadering van stad versus platteland als leidraad voor het streekplan de voor-

59

Ontwikkelingsplan voor Noord-Brabant. Deel II, *De ruimtelijke ontwikkeling*.

60

Streekplan-project Midden- en Oost-Brabant, Discussienota; planvorming in hoofdlijnen, Uitgave van de provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, 1975.

61

J. Verkuyl, 'Streekplan Midden- en Oost Brabant', in: *Het landschap onder toenemende stedelijke invloed*. Syllabus van de Stichting Post-doktoraal onderwijs in het bouwen, TH Delft, 1978.

62

Vooraf de sterke schaalvergroting die plaatsvond in de landbouw had

een ingrijpend effect op het agrarisch landschap. Het boerenbedrijf op de zandgronden in Brabant was van oudsher een gezinsbedrijf, kleinschalig en gemengd van opzet.

Doordat de na-oorlogse vergroting van de agrarische werkgelegenheid vooral gezocht moest worden in de opvoering van de productie per hectare – nieuwe cultuurgrond was immers niet voorhanden – werd de bedrijfsvoering, en in het spoor daarvan het landschap, sterk gewijzigd.

63

Verkuyl, 'Streekplan Midden- en Oost Brabant'.

64

Ibidem.

61

J. Verkuyl, 'Streekplan Midden- en Oost Brabant', in: *Het landschap onder toenemende stedelijke invloed*, syllabus of the Foundation for Post-Doctoral Building Education, TH Delft, 1978.

62

The sharp increase in the scale of agriculture had an especially radical effect on the agrarian landscape. Farming concerns on the sandy soil of Brabant had since time immemorial been family businesses, small in scale and mixed. Since the post-war rise in agrarian employment had to be sought

mainly in the increase of production per hectare (there was after all no new land available for cultivation), the shape of the farming business was drastically changed, and the landscape along with it.

63

Verkuyl, 'Streekplan Midden- en Oost Brabant'.

64

Ibid.

65

Cornelis Verhoeven, 'Afscheid van Brabant', in: *Als een dief overdag*, Baarn, 1980, p. 46.

way the space was transformed into a 'steerable object' and planning arrived on the scene as a scientific discipline. Humans were uncoupled from their surroundings and absorbed into broader social contexts that did not allow them to be enclosed within the bounds of a planning system. The social world and the geographical world no longer coincided. The farewell to the old Brabant was accepted by the provincial planners, as was advancing industrialisation, but it remained like a shadow in the background. The provincial planners remained primarily fixated on the restoration and preservation of the traditional countryside. To this end all manner of idyllic images of the Brabant identity were cultivated. At the start of the twentieth century this identity derived from the homogeneity of a Catholic region that was expressed in the countryside in a specific form of society. When this 'closed' region vanished, driven by a process of nation-forming and industrialisation, attention slowly but surely shifted to the landscape as a bearer of the Brabant identity. The rural landscape, which had been created as a by-product of a locally-oriented and pre-industrial farming practice, was taken as a goal in the organisation of the modernising region. But at the same time that the recognition of the characteristic rural and small-scale Brabant emerged, this image faded ever-faster into the background.⁶⁶

The radical and irreversible changes the Brabant landscape underwent made many people long for the past. People had however become outsiders in their own region, and when they tried to do something about it, it was already too late. In this way the landscape became a backcloth for memories, for nostalgia and constructions of the imagination. The provincial planners attempted to link the romanticism of the pre-war period with the modernity of the rapidly industrialising region. It was obvious from the start that this could not succeed. After all, the paradox of planning is that it arises out of the modernisation of society. It is this same modernisation that initiated the break with old Brabant. So the abandonment of the past is an implicit part of planning itself. And when planning refers to the *genius loci* of the region, the characteristic order of the landscape and the significance of the place in cultural history, these are no more than minor aspects of a structural issue that is driven primarily by developments in technology and economics. The reference to the pre-war landscape, with its typical villages and enclosed landscapes, therefore only fares well in the pages of official documents, regional novels and tourist folders. In reality, North Brabant has developed into an urbanised territory where reminiscences of the past can only be cherished in a few marginal spots.

keur. In de hoofdstructuur van het plan werd aangegeven dat de verstedelijking diende te worden geconcentreerd in de vijf provinciale stadsregio's. Daarnaast hield het complementaire 'kleine-kernen beleid' in dat in het algemeen zij, die ter plaatse waren geboren en getogen of er economisch aan waren gebonden, een kans moesten krijgen in een kleine kern te wonen. Het beperken van de groei mocht er echter niet toe leiden dat de leefbaarheid in het gedrang kwam. Dus zodra de voorzieningen in de kleine kern hun overlevingskansen zagen slinken, mocht er weer gebouwd worden.

Paradox van de planologie

*We gaan het eigen landschap pas proberen te bezitten op het moment dat we beseffen het te zullen verliezen.*⁶⁵ [C. Verhoeven, 1968]

Een halve eeuw provinciaal beleidsdiscours met betrekking tot de ruimtelijke toekomst van Noord-Brabant laat zich lezen als een ambivalente zoektocht naar een verloren gegaan paradijs. Hoewel de zegeningen van de vooruitgang werden omarmd, bleef men geloven in het 'karakteristieke Brabant' of het 'Brabants eigene'. Net na de Tweede Wereldoorlog gebeurde dat niet alleen vanuit een sterke betrokkenheid bij de sociale leefwereld van de plattelandssamenleving, die in het dorp haar materiële neerslag vond, maar ook vanuit een antistedelijke ideologie. Later werd deze betrokkenheid ingeruild voor een meer afstandelijke blik. Daardoor transformeerde de ruimte in een 'te sturen object' en deed de planologie als wetenschappelijke discipline haar intrede. De mens werd losgekoppeld van zijn omgeving en opgenomen in grotere maatschappelijke verbanden, die zich niet lieten opsluiten binnen de grenzen van een planologisch systeem. De sociale wereld en de geografische wereld vielen niet langer samen. Het afscheid van het oude Brabant werd, evenals de voortgaande industrialisatie, wel geaccepteerd door de provinciale planologen, maar bleef continu als een schim op de achtergrond aanwezig. De provinciale planologie bleef vooral gefixeerd op het herstel en behoud van het traditionele platteland. Daartoe werden allerlei idyllische beelden van de Brabantse identiteit gecultiveerd. Deze identiteit werd bij aanvang van de twintigste eeuw ontleend aan de homogeniteit van een katholiek gewest, dat op het platteland zijn uitdrukking vond in een specifieke samenlevingsvorm. Met de verdwijning van dat 'gesloten' gewest, aangestuurd door een proces van natievorming en industrialisatie, werd de aandacht langzaam maar zeker verschoven naar het landschap als drager van de Brabantse identiteit. Het rurale landschap, ontstaan als bijproduct van een lokaal georiënteerde

en pre-industriële landbouwpraktijk, werd ingezet als streefbeeld voor de inrichting van de moderniserende regio. Maar tegelijkertijd met de onderkenning van het karakteristieke, rurale en kleinschalige Brabant verdween dit beeld steeds sneller naar de achtergrond.⁶⁵

De radicale en onomkeerbare veranderingen die het landschap in Brabant onderging, deden velen terugverlangen naar het verleden. Men was echter een buitenstaander geworden in de eigen regio, en men probeerde in te grijpen op het moment dat het feitelijk al te laat was. Het landschap werd zo een decor voor herinnering, voor constructies van verbeelding en nostalgie. De provinciale planologie poogde de romantiek van de vooroorlogse streek te verbinden met de moderniteit van de industrialiserende regio. Dat ze daarin niet kon slagen stond al bij voorbaat vast. De paradox van de planologie is immers dat ze voortkomt uit de modernisering van de samenleving. Het is diezelfde modernisering die gezorgd heeft voor de breuk met het oude Brabant. Zo ligt het afscheid van het verleden besloten in de planologie zelf. En wanneer door de planologie wordt verwezen naar de *genius loci* van de regio, de karakteristieke ordening van het landschap en de cultuurhistorische betekenis van de plek, dan zijn dat niet meer dan deelaspecten van een orderingsvraagstuk dat voornamelijk wordt aangestuurd door de ontwikkelingen van techniek en economie. De verwijzing naar de vooroorlogse streek, met haar karakteristieke dorpen en besloten landschappen, gedijt daarom alleen maar goed op het papier van ambtelijke nota's, streekromans en VVV-folders. In werkelijkheid heeft Noord-Brabant zich ontwikkeld tot een verstedelijkt territorium waarin alleen nog op marginale plekken de reminiscentie aan het verleden kan worden gekoesterd.

66

Even the underlying notion of 'Brabant individuality' disappeared from cultural life after the war.

'This idea could only survive in a world that was still connected to its own individuality: pre-modern

Brabant. Now that this thread has been cut, all that remains is a relic, an empty shell.' Ben van Raaij, *De ondergang van het Brabants eigene*, Brabantia, February 1989, pp. 3-6.

65

Cornelis Verhoeven, 'Afscheid van Brabant', in: *Als een dief overdag*, Baarn, 1980, p. 46.

66

Ook het 'Brabants eigene' verdween in de naoorlogse periode als dragend idee uit het culturele leven. 'Dat idee was alleen vitaal in een

wereld die nog binding had met dat eigene zelf: het premoderne Brabant. Nu die draad was doorgesnoeid, resteerde slechts een relict, een lege huls'. Ben van Raaij, *De ondergang van het Brabants eigene*, Brabantia, februari 1989, pp. 3-6.

